

Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm: Rusya, Kuzey Kafkasya’da, 1550-1800*

Michael Khodarkovsky**

Çev. Furkan Özkan

Güzel, ihtiyar Rusya! Gerçekten de Avrupa’ya aitsin! Her zaman coğrafyacıların bir hata yaptığını düşünmüşümdür! (ALEKSANDR PUŞKİN [Susan Layton’ın Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy [Cambridge, 1994, s. 86] adlı kitabından alınmıştır.]

Kuzey Kafkasya’nın 1820’lerdeki askeri fethinden önce bölgedeki Rus kolonileştirme anlayışına makul bir şüpheyle yaklaşılabilir. Aslında, Rusya’nın emperyal genişlemesi ile kolonyal deneyimi, odağı belli ve yeniden değerlendirme çalışmalarının nesnesi olacak ve kapsamlı kolonyal çalışmalara dâhil edilecek kadar hızla meydana gelmedi. Daha erken tarihli kaynakların yetersizliği ve sonraki yüzyılların, bugünkü durumla daha kapsamlı bir ilgisi olduğuna dair doğrulanması her zaman mümkün olmayan bir varsayım nedeniyle, erken Rusya İmparatorluğu’nu ilgilendiren konular, Rus emperyalizmiyle ilgili 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan daha büyük çalışmalarda sınıflandırıldı.¹

---

* Değerli soruları ve yorumları için Ralph Austen, Seymore Becker, Elliott Gorn, Valerie Kivelson, Victor Lieberman, Ronald Suny’ye, bu derginin tanışma fırsatı bulamadığım hakemlerine, Washington D.C.’deki Kennan Institute of the Woodrow Wilson Center’da ve Harvard Üniversitesi Davies Center for Eurasian Studies’de düzenlenen seminerin katılımcılarına içten teşekkürlerimi sunarım.

** Michael Khodarkovsky, tarih profesörü, Loyola University of Chicago, mkhodar@luc.edu

“Of Christianity, Enlightenment, and Colonialism: Russia in the North Caucasus, 1550–1800”, *The Journal of Modern History* 71 (June 1999): 394–430. JOCAS Yayın Kurulu bu makalenin Türkçeye çevrilerek yayımlanmasına izin verdiği için *The Journal of Modern History* dergisine teşekkür eder.

¹ Marc Raeff’in “Patterns of Russian Imperial Policy toward the Nationalities” *Soviet Nationality Problems*, ed. Edward Allworth (New

Kafkasya'da, kuzeyde ve doğuda Rus yayılmacılığının 19. yüzyıldan önce genellikle rastgele, hazırlıksız ve kontrolsüz şekilde gerçekleştiği yaygın bir kanıdır. Bu dönem boyunca kolonileştirme politikaları ve motivasyonu farklılık gösterse de, bu makalede ortaya koymak istediğim şey Rus yönetiminin, bölgeyi kasıtlı ve tutarlı şekilde kolonileştirmesidir. Bununla birlikte, Rusya'nın Kafkasya'daki deneyimlerinin güney ve güneydoğu sınır hatları boyunca uzanan diğer bölgelerdeki koloni girişimleriyle benzer yönlerinin olduğunu ileri sürmek için elimizde yeterince kanıt vardır. Rusya'nın kolonileştirme modelinin daha ayrıntılı ele alınması ise bir başka çalışmanın konusudur.²

Daha en başından Moskova'nın Kuzey Kafkasya'daki hedefi öncelikli olarak jeopolitiktir. Rus çarı Kazan'ı ve Astrahan'ı fethettikten sonra, bu topraklarda önceden hüküm sürmüş Altın Orda hükümdarının rolünü benimsedi. Bunun ardından, Sibiryaya ve Kuzey Kafkasya'da bulunan çok sayıda yerel unsur, ticari ve askeri ittifak kurma umuduyla Moskova'ya temsilcilerini gönderdi. Örneğin, Kabardey Prensi Temruk 1557 yılında Moskova'ya böyle bir diplomatik heyet gönderdi. Sonraki yıllarda Temruk'un kızı IV. İvan'ın ikinci eşi olacaktı. İvan, Temruk'un emrine, bir Rus subayı komutasında beş yüz kişilik bir müfreze gönderdi. Rusya, bölgedeki yerel halkla yüzyıllar boyunca kuracağı ilişki çerçevesinde, küçük farklılıklarla da olsa böyle hamleler yapmaya devam etti. Bu müfrezenin amacı Temruk'un Kabardey'deki rakiplerine üstünlük sağlamasına yardımcı olmak ve Temruk'u hem Kırım hanından hem de Dağıstan *şamhalı*ndan (Kumukların yönetici lideri) korumaktır.

York, 1971), s. 22 - 42 ve S. Frederick Starr'ın yazdığı kapsamlı "Tsarist Government: The Imperial Dimension" *Soviet Nationality Policies and Practices*, ed. Jeremy R. Azrael (New York, 1978), s. 3 - 38, konuyla ilgili oldukça etkileyici makaleler arasındadır. Konuyla ilgili daha yakın zamanda yapılan çalışmalar ise editörlüğünü Andreas Kappeler'in yaptığı *Russland als Vielvölkerreich. Entstehung, Geschichte, Zerfall* (Münih, 1992) ile editörlüğünü Daniel R. Brower ve Edward J. Lazzerini'nin yaptığı *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1700 - 1917* (Bloomington, Ind., 1997) başlıklı makalelerdir

² Hemen başlangıçta vardığım bu sonuç, "From Frontier to Empire: A History of Russia's Southern Frontier, 1480 -1780" başlıklı kendi taslağıma dayanıyor.

Temruk birkaç yıl içinde Rus ordusuna bel bağlamanın kaçınılmaz olduğunu anladı ve kendini koruma altına almak için Terek nehri kıyısına bir kale inşa edilmesini talep etti. Bu talepten kısa süre sonra Terek kalesini (Terki, Terskiy Gorodok) kurmak üzere Astrahan'dan top ve tüfeklerle bir Rus birliği yola çıktı.³

Terek kalesi, bugünkü Dağıstan'ın kuzeyinde, Kuzey Kafkasya'nın kuzeydoğu ucunda kuruldu. Rusya'nın bölgede sonradan gittikçe artan genişlemesi 1560'larda işte bu noktada başladı. 1800'e gelindiğinde Kuzey Kafkasya ovasının büyük bölümü Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil olmuştu. Hazar'dan Karadeniz'e kadar uzanan müstahkem kale ağı, Rus yerleşimcilerin istila ettiği ovalar ile yerli halkın yaşamaya devam ettiği dağ eteklerini ve dağları, keskin hatlarla birbirinden ayırıyordu.

Bu makalede, 16. yüzyılda uzak bir sınır hattıyken, 18. yüzyıla gelindiğinde Rusya İmparatorluğu'nun sınır bölgesine dönüşen Kuzey Kafkasya'nın içinden geçtiği sürecin bazı yönlerini ele alacağım. Yerli halkın "hızla kontrol altına alındığı, yeniden iskân edildiği ve büyük kısmının yok edildiği"⁴ Kuzey Amerika'nın aksine, Kuzey Kafkasya'nın ilhaki uzun ve zahmetli bir süreç oldu. Moskova'daki kaynakların yetersizliği, çorak bozkırlardaki ve engebeli dağlardaki yerleşime uygun olmayan topraklar, Müslüman din adamlarının teşvik ettiği ve komşu Müslüman ülkelerin desteklediği yerel halkın gösterdiği direniş, bölgenin hızla ve başarıyla fethedilmesini engelledi. Başlangıçta Rusya devletinin ihtiyacı olan şey yerli halkın toprakları değil kendisiydi. Yerli halk Rusya'nın sadık tebaası olacak, yönetimin istihkâm etmeye ve iskâna devam ettiği güneyledeki çalkantılı sınır hattı boyunca görev yapacak düzensiz orduya asker olarak devşirilecekti. Arazinin büyük bölümü yerli halk tarafından mevsimlik otlak olarak kullanan bozkırlardan oluşuyordu. Bu nedenle, Rusya bu toprakların boş olduğu iddia edebiliyor, üzerinde kolayca hak iddiasında bulunabiliyordu. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde

---

³ *Kabardino-ruskiye otnoşeniya v 16-18 vv. Dokumentı i materialı*, 2 cilt (Moskva, 1957), 1:5-13. Yerel beyler ve liderler kendilerinin koruma altına alınması için sık sık topraklarına kale inşa edilmesini talep ediyordu.

⁴ Bernard Cohen Kuzey Amerika'da ve Hindistan'daki İngiliz tecrübelerini şu makalede karşılaştırır: *Colonialism and Its Forms of Knowledge: The British in India* (Princeton, N.J., 1996), s 57.

arazilerin ve doğal kaynakların paylaşımı ve sömürülmesi, yönetimin kolonileştirme projesi için giderek önem kazanmıştı.

1801 Yılına Kadar Kafkasya'nın Siyasi Haritası (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (TGVA), Moskova).

Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı kolonileştirmesi, başka koloni imparatorluklarının yürüttüğü projelerle benzer özellikler taşır. Yayılmanın ilk aşamalarında, Rusya yönetiminin, yerli halkın siyasi bağlılığını sağlamak için dolaylı yönetime başvurmaktan başka seçeneği yoktu. Ancak, iktidarın yerel liderlere sus payı verip yerel hizipleri kendi çıkarları için kullanması kısmen başarıya ulaştı. On sekizinci yüzyılın ortalarında, bölgedeki Rus askeri varlığı, kolonistlerin bölgeye gelişi ve yerli halkın Rusya ile yaptıkları ticarete bağımlı olmaya devam etmesi, ilhak edilen toprakların ve itaat altına alınan halkın üzerinde doğrudan yönetim gücünün artmasına da olanak sağladı. Rusya, 1790'larda, Rus hukuk ve yönetim sistemini bölgede benimsetebilmek için yerel mahkemelerle sınır hattı

mahkemeleri sistemini kurdu.

Rusya'nın kullandığı kolonyal araçlar, Batılı kolonyal imparatorlukların kullandığı araçlardan özünde farklı olmayabilir, ancak Rusya bu araçları genellikle farklı amaçlar için kullandı. Avrupa'nın büyük ölçüde ticari çıkarlarla Amerika kıtalarında ve Asya'da giriştiği kolonileştirme projelerinin aksine, bu dönem boyunca Kafkasya'daki Rus yayılmasının temel nedenlerinden ilki rejimin jeopolitik kaygılarıydı. Örneğin, Hudson Bay ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ile İngiliz Doğu Hindistan Şirketi gibi Avrupa'daki büyük ticaret şirketlerinin oynadığı rolü düşünün. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, topraklar üzerindeki kontrolü Britanya Krallığı'na devrettiği 1858 yılına kadar Hindistan'ı yönetti. Rus tarihinde ise ticari girişimlere kısa süren iki imtiyaz verildi. İlk imtiyaz, Sibiry'a'nın kolonileştirilmesi için ticaretle uğraşan bir aile olan Stroganovlara 1560'larda verildi. Diğer imtiyaz ise, Rus-Amerikan Şirketi'ne 1799 yılından 1867 yılına kadar Alaska'yı yönetmesi için verilen imtiyazdı. 1868 yılına gelindiğinde Alaska, Amerika Birleşik Devletleri'ne satılmıştı. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı kolonileştirmesi kesinlikle bir devlet girişimidir.

Rusya'nın Kafkasya'daki yayılmasının, Rus ordusunun ara sıra yerli halkın ayaklanmalarıyla kesintiye uğrayan, ama genellikle durdurulamaz bir ilerleyişi olduğu düşünülür.⁵ Kuzey Kafkasya'yı

---

⁵ Kuzey Kafkasya'nın 16. ve 17. yüzyıllardaki siyasi tarihiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. E.N. Kuşeva, "Politika russkogo gosudarstva na Severnom Kavkaze v 1552-1572 gg.," *İstoriçeskiye zapiski* 34 (1950): 236 - 87 ve *Narodı Severnogo Kavkaza i ih svyazi s Rossiyey, vtoroya polovina 16v. - 30-e godı 17 veka* (Moskva, 1963); ve N.A. Smimov, *Politika Rossii na Kavkaze v 16—19 vekah* (Moskva, 1958). Sovyet tarih yazımına, SSCB'de yaşayan halkların her biri için ayrı bir tarih anlatısı üretilmesi ve bu halkların Rusya ile arasındaki tarihi bağların meşrulaştırılması görevi verildiğinden, 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca oldukça taraflı yerel tarih anlatıları ortaya çıktı. Örneğin, bkz. *İstoriya Kabardı* (Moskva, 1957); *İstoriya Dagestana* (Moskva, 1967) ve *Oçerki istorii Karaçayevo-Çerkessii* (Stavropol, 1967), Cilt 1. Bu tür tarih anlatılarının en yakın örneği olan *İstoriya narodov Severnogo Kavkaza s drevneysih vremen do kontsa 18 v.* (Moskva, 1988) kitabı ise Sovyet tarih yazımının verdiği önceki eserlerden çok daha iyi. Ancak yine de, içi geçmişte doldurulan ideolojik bavulu silkeleyip atmak için çok az uğraşılıyor. Tarihçilerin aksine, Sovyet etnograflar bölgeyle ilgili çok daha

Osmanlı, Pers ve Rus imparatorluklarının bir rekabet alanı olarak tasavvur etmek, bağlamı anlamaya da yardımcı olacaktır. Ancak böyle bir yaklaşım, yerli halkı, usta oyuncular olan imparatorlukların oyun tahtasındaki önemsiz piyonlara indirgediğinden, kolonileştirme sürecinin gereğinden daha basit düşünülmesine neden olmaktadır.

Ortaya alternatif bir bakış açısı sunmak için bu makalede, bölgenin iki farklı dünyanın karşılaştığı bir alan olduğunu ileri süreceğim. Geçimlerini hayvancılık ve tarım ekonomisiyle sağlayan, İslam dinine ya da paganizme mensup çok sayıda farklı yerel unsur, gelişmemiş politik örgütlenmeleriyle taraflardan birini oluşturuyor. Jeopolitik kaygılar güden, Hıristiyan misyonerliği amaçlayan, Aydınlanma düşüncesinin yarattığı uygarlık dürtülerine, askeri ve bürokratik bir mekanizmaya sahip egemen Rus devletinden gelen yeni yerleşimciler ise ikinci tarafı temsil ediyor. Durum böyleyken, Rusya mekânı, zamanı ve rekabet koşullarını kendi lehine çevirmeyi nasıl başarabildi?

---

ilginç ve sofistike çalışmalar yapmıştır. Bkz. M.O. Kosven, *Etnografiya i istoriya Kavkaza* (Moskva, 1961); V.K. Gardanov, *Obşçestvenniy stroy adıgskih narodov* (Moskva, 1967); ve N.G. Volkova, *Etničeskiy sostav Severnogo Kavkaza v 18-naçale 20 veka* (Moskva, 1974). Türkçe yazılmış bazı tarihi monografılar, Rusça yazılmış taraflı kaynaklarla benzer şekilde bölge tarihini kendi bakış açılarından Rus karşıtı ve Türk yanlısı bir temelde resmetmektedir. Bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)* (Ankara, 1976) ve Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti* (İstanbul, 1979). Batılı tarih yazıcılığında ise 19. yüzyıldan önceki Kuzey Kafkasya tarihi neredeyse bilinmemektedir. Bununla ilgili yakın zamanda yapılan iki istisna çalışma ise Ch. Lemerrier-Quelquejay, "La structure sociale, politique et religieuse du Caucase du nord au 16 siècle" *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 25, nos. 2-3 (1984): 125-48. Aynı makalenin İngilizce versiyonu için, bkz. Lemerrier-Quelquejay, "Cooptation of the Elites of Kabarda and Daghestan in the Sixteenth Century," *The North Caucasus Barrier*, ed. Marie Bennigsen Broxup (Londra, 1992), s. 18-44; ve Thomas M. Barrett, "Lines of Uncertainty: The Frontiers of the North Caucasus" *Slavic Review* 54, No 3 (1995): 578-601. (Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Thomas M. Barrett, "Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya'nın Sınır Bölgeleri", çev. Furkan Özkan, *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies*, Yıl 2, No 3 (2016): s. 47-80, ç.n.).

Çarpık Aynalar

Rusya'nın kolonileştirme sürecinin öyküsü, çarpık algıların, yanlış tercümelemlerin ve tarafların birbirini yanlış tasavvur etmesinin öyküsüdür. Hem Rus yönetimi, hem de yerli halk, birtakım yanlış varsayımlarla ve nihayetinde gerçekçi olmayan umutlarla yaşamlarını sürdürdü. Her iki taraf, bir diğerini kendi zihnindeki amaçlara uyacak şekilde tasavvur etmeye başladı ve bu durumu uygun retorik aygıtlarla destekledi. Yerli halk önce "sadakatsiz tebaa" iken, sonraları vaftiz edilmesi ve medenileştirilmesi gereken "soysuz vahşiler" olarak görüldü. Rusların bakış açısı buydu. Kafkasya'daki dağ zirvelerinden bakıldığında Ruslar, yerel liderlerin birbirlerine karşı kullanabileceği bir başka askeri güçtü. Yıllar geçtikçe, Rus askeri gücüyle baş etmenin zor olduğu anlaşıldı ve yerli halk Rusları, İslam adına direnilmesi gereken "kâfir Hıristiyanlar" olarak görmeye başladı.⁶

Ruslar, Kabardeyler ve Kuzey Dağıstan'daki Kumuklar öykümüzün başkahramanları. 1784 gibi geç bir tarihte Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi P. S. Potemkin'in gönderdiği bir rapor şu notla bitiyor: "Kafkas halkları birbirinden çok da farklı olmadığından, size Kabardey halkını anlatarak aslında tüm Kafkas halklarını anlatmış oluyorum."⁷ Gerçekte ise halklar arasında kesinlikle farklılıklar vardı. Hatta genel valinin gözünden kaçtığı için bu farklılıklar çok daha büyük bir önem arz ediyor.

Kabardeyler Kuzey Kafkasya'daki en güçlü ve kalabalık halk olan

---

⁶ Kolonyalizmin kültürel bir teşebbüs olmasıyla ilgili literatür oldukça geniştir. Bkz. Nicholas Dirks, ed., *Colonialism and Culture* (Ann Arbor, Mich., 1992); Patricia Seed, "Colonial and Postcolonial Discourse" in *Latin American Research Review* 26, No 3 (1991): 181-200; Jean Comaroff ve John Comaroff, *Of Revelation and Revolution: Christianity, Colonialism and Consciousness in South Africa* (Chicago, 1991), Cilt 1; Yuri Slezkine, *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North* (Ithaca, N.Y., 1994), ve "Naturalists versus Nations: Eighteenth Century Russian Scholars Confront Ethnic Diversity," Brower ve Lazzerini, ed., s. 27-57 (bkz. 1. dipnot); Michael Khodarkovsky, "'Ignoble Savages and Unfaithful Subjects': Constructing Non-Christian Identities in Early Modern Russia" Brower and Lazzerini, eds., s. 9-26.

⁷ *Kabardino-russkiye otnoşeniya*, 2:364, No 256 (bkz. 3. dipnot).

ve sınır hattında yaşayan tüm komşu halklarca Çerkesler olarak da bilinen Adıgelerin çok sayıdaki alt kolu içinde en fazla nüfusa sahip gruptu. Çerkesler Kuzey Kafkasya'nın büyük bir bölümünde yaşıyordu. Komşu halkların aksine, Türk-Moğol dilleriyle bağlantısı olmayan, Kafkas dil ailesinin Adıge-Abhaz koluna ait bir dil konuşuyorlardı. Hem Küçük hem de Büyük Kabardey toprakları, Terek Nehri'nin güneyinde olup Kuzey Kafkasya'nın ortasındaki ve kuzeydoğusundaki bölgelerin büyük bölümünü kaplıyordu. Bölgenin güneydoğusunda çok sayıda köy vardı. Bu köylerde yaşayan halk daha sonra Çeçenler olarak anılacaktı. Güneyde ise İnguşlar, Osetler ve Balkarlar yaşıyordu.

Kafkasya'nın en kuzeybatı köşesinde ise Kuzey Dağistan'ın Türk halklarından Kumuklar yaşıyordu. Kumukların lideri, diğer adıyla *şamhal*, maiyeti ve memurlarıyla birlikte Tarki köyünde bir direniş başlatmıştı. *Şamhaldan* sonra liderliği, veliaht *krım şamhal* devralırdı. Çok uzun zamandır İslam dininin etkisinde olan Tarki köyü, aynı zamanda Kumuk halkına mensup Müslüman din adamlarının lideri olan *şeyhülislamın* da yaşadığı yerdı. *Şamhalın* elinde bulundurduğu sınırsız yetkiye rağmen, Kuzey Kafkasya'daki diğer halkların siyasi yapılarıyla karşılaştırıldığında, Kumuk toplumu daha karmaşık ve merkezileşmiş bir politik yapılanmaya sahipti.

Bölgede yaşayan diğer halklar, büyük ölçüde hiziplere ayrılmış siyasal yapılara sahip olan topluluklar şeklinde örgütlenmişti. Kabardeyler gibi bazı halklar ise sosyal açıdan da farklılaşmış topluluklara bölünmüştü. Kabardey soyluluğu, Rusların prensler olarak adlandırdığı *pşı* ile daha düşük statüdeki soylular olan ve Rusların *uzden* olarak adlandırdığı *uorklar* olarak ikiye ayrılıyordu. Prenslere oldukça saygı duyulsa da hiçbir prens diğerlerini yönetmek için seçilmiyordu. Rusların Kabardeylerle ilişkilerinde *uzden* sözcüğünü kullanması ise, Moskova'nın yeni karşılaştığı bu halklara karşı başlangıçta sahip olduğu bilgisizliğin göstergesidir. Türkçe kökenli *uzden* sözcüğü, Kafkasya'daki Kumuklar ve diğer Türk halkları (Karaçaylar, Balkarlar) tarafından bir soyluluk unvanı olarak kullanılsa da, daha düşük dereceli çeşitli soyluluk unvanları kullanan Kabardeyler ve diğer Adıge grupları arasında kullanılmıyordu. Rus yetkililer, Kabardeylerin sandıklarından daha karmaşık bir toplumsal yapıya sahip olduğunu çok uzun süre kavrayamadı.

Kabardeylerin incelikli soyluluk dereceleri, ancak 1820'li yıllara gelindiğinde devletin yönetim terminolojisinde (dilinde, jargonunda) kendine yer bulabildi.⁸

Soylular geçimlerini ganimetlerle, komşu halklardan esir aldıkları kişilerin fidyeleri ve köylülerin ödediği vergilerle sağlıyordu. Soylular, sahip oldukları koyun ve at sürüleriyle birlikte dağlık bölgelerde kurdukları tahkim edilmiş köylerde yaşıyordu. Özgür köylüler ise Kuzey Kafkasya'nın verimli vadi ve ovalarında yaşıyor, tarımla uğraşıyordu. Köylülerin *kabak* da denilen yerleşim yerleri, koruma karşılığında soylular için sürdükleri tarlalar ve balıkçılık için koyulan vergileri ödedikleri sürece bir dereceye kadar da olsa bağımsızlıklarını koruyabiliyordu.

Bölgedeki pek çok diğer halk, demokratik olarak örgütlenmiş topluluklardan ya da sosyal sınıfların olmadığı kardeşliklerden oluşuyordu. Burada Çeçenler örnek olarak verilebilir. Çeçenler özgür bir topluluktur. Köy grupları ya da klanlar akrabalık, toprak ve karşılıklı yeminle birbirine bağlanıyordu. İhtiyar heyetleri ortak konuları mecliste karara bağlıyor ve en iyi savaşçılar baskınlarda ve pusularda kendi adamlarına liderlik ediyordu. Ruslar Çeçen sözcüğünü ve Kafkasya'daki çoğu etnik grubun adını Kabardeylerden öğrendi.

Kabardeyler ise bu halkı 'Şaşen' ya da 'Çeçen' (köyün adıyla) olarak adlandırıyorlardı. Kumuklar ise Çeçenleri 'Mıçık' ya da 'Mışık' (nehirin adıyla) anıyordu. Gürcüler Çeçenleri 'Kisti' olarak adlandırıyorlardı. Çeçenler ise kendilerine "halk" anlamına gelen *Nohçi* diyordu. Rus yetkililer başlarında bir liderin olmadığı devletsiz halkları tasavvur etmekte zorlanıyordu. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Kafkasya Genel Valisi P. S. Potemkin, bu durumu şu sözleriyle açığa vurmaktadır: "Çeçen ve Kumuk olarak adlandırılan halklar gerçek

---

⁸ V.K. Karganov, *Obşçestvennyy stroy adıgskih narodov* (Moskva, 1967), s. 180-81. Bu arada, *uzden* sözcüğüne, 14. yüzyıl gibi oldukça erken bir tarihte *Codex Cumanicus*'ta rastlanır (Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. cilt. [Heidelberg, 1958], 3:177). Genellikle yanlış bir anlam içeren toplumsal terimlerin asılları, çağdaş Rusça çevirilerde ya Türkçeleştirildi ya da Rusçalaştırıldı. (G. M.-P. Orazayev, "Tyurkoyazıçnıye dokumentı iz arhiva Kizliarskogo komendanta-istočnik po sotsialno-ekonomičeskoj istorii narodov Severnogo Kavkaza" *İstočnikovedeniye i tekstologiya Blijenego i Srednego Vostoka* [Moskva, 1984], s. 182).

uluslar (natsiya) değil. Her köy kendine ait yasalara göre, kendi liderleri (vladelets) tarafından yönetiliyor.”⁹

Siyasi, toplumsal ve dilsel farklılıkların, karşılıklı bakış açısını ve tasavvurları belirsiz hale getirmesi ve ilk etkileşimden onlarca yıl geçtikten sonra bile her iki tarafın da diğeri hakkında çok az bilgiye sahip olması şaşırtıcı değil. Rusya devletinin merkezileştirilmiş doğasına karşı ortaya çıkan bir yanlış anlama da şu şekilde yaşandı. Şamah hanı, 1653 yılında yazdığı mektubunda, Astrahan valisine *vladetel* olarak hitap etti. Bu ifade, hanın kendi statüsüne yakın bir statüyü ifade ediyordu. 1717 gibi geç bir tarihte ise Dağıstan *şamhalı* Adil Giray, I. Petro’ya yazdığı bir mektupta Terek valisine “çarın tebaası olan Terek prensi” olarak hitap etmişti.¹⁰

Yerli halklar, yazılı anlaşmaların içeriğiyle ilgili çok az fikre sahip olduğundan tercümeler de ortak bir yanlış anlama kaynağıydı. Barış anlaşmaları ve benzer belgeler genellikle önce Tatarca’ya tercüme edilirdi. O dönemde Asya’da ortak dil olan Tatarca, sonradan yerel bir dil haline gelmiştir. Mütercim azlığı müzmin bir sorundu. Yerel valiler genellikle “Şamhal’a, Gürcistan’a, Çerkeslere ve başka halklara gönderilecek mütercimlerin olmadığından ve bu durumun hükümdarın davasına zarar verdiğinden”¹¹ yakınıyordu. Tercümeler

---

⁹ *Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 2:364, No 256. Miçkiz, İndili ve Şubut kabilelerinden de bahseden, çeşitli Çeçen kabileleriyle ilgili ilk rapor 1587 yılında, dağlık bölgelerden geçerek Gürcistan’a giden Rus diplomatik heyeti tarafından kaleme alındı. (*Snoşeniya Rossii s Kavkazom. Materiali izvleçenniye iz Moskovskogo Ministerstva İnostrannih del, 1578-1613*, der. S. L. Belokurov [Moskva, 1889], No 4, s. 33). Çeçen sözcüğü, etnik bir grubu adlandırmak amacıyla ilk kez 1708 yılında (*Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii. Sobraniye pervoye* [sonraki dipnotlarda PSZ], 45 cilt. [St. Peterburg, 1830], 4:421) başlıklı kitapta kullanılmıştır. Bu sözcüğe, ayrıca 1719 tarihli Rus haritasında da rastlanmıştır. (*Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 1:289). Ayrıca bkz. U. Iaudayev, “Çeçenskoye plemya,” *Sbornik svedenii o kavkazskih gortsah*, No 6 (1872), s. 3.

¹⁰ Russko-dagestanskiye otnoşeniya 17-pervoy polovini 18 vv. Dokumenti i materialı (Mahaçkala, 1958), No 87, s. 191; No 97, s. 226.

¹¹ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 10, s. 77. 1719 yılında Dışişleri Bakanlığı Astrahan valisi Artemi Volinski’nin şikâyetine cevaben, Astrahan’a gönderilecek bir tercüman bulunamadığını ve valinin bulabildiği herhangi birini tercüman olarak atayabileceğini yazmıştır. Bkz. *Rossiyskiy*

genellikle, işinin ehli olmayan mütercimler tarafından yapılıyordu. Hatta tercüme, genellikle kasıtlı olarak gerçeğe aykırı beyanatlar içeriyordu. Örneğin, yerel liderler yazdıkları mektuplarında çara kendilerine denk bir hükümdarın gibi hitap etmesine karşın yazılan mektupların, her zaman Rus hükümdara yönelik ricalar içeren mektuplar olduğu kabul edilmek zorundaydı.

Aşağıdaki örnek, filolojik açıdan zaten göz korkutucu olan tercüme sürecinin, siyasi ve dini kaygılar nedeniyle daha da zorlaştırıldığını gözler önüne seriyor. 1596-1599 yılları arasında Rus diplomatik heyetinin Gürcistan seyahati sırasında, Gürcü çevirmenin ölümü nedeniyle, Gürcülerin Moskova'nın Rusça mektuplarını bir süredir okuyamadığı ortaya çıkmıştı. Gürcüler, Rus heyetinin, Kral Aleksandr'ın resmi ikametgâhına gelmesini ve resmi mektupların Türkçeye sesli olarak çevrilmesini rica etti. Ardından Gürcüler, Türkçeye çevrilen bu mektupları Gürcü alfabesiyle yazıya geçireceklerdi. Heyet, mütercimin Türkçe bilmesine ("*imeyut yazıku po turski*") rağmen, okuma yazmasının olmadığını, ne Rus ne de Türk dilini okuyabildiğini ("*gramotı po russki i po turski ne imeyut*"), bu nedenle tercüme yapamayacağını söyledi. Dahası, heyet, "mektupların, kutsal kitaplardan pek çok bilge söz içerdiğini, bu sözlerin Türkçede kullanılmadığından tercümenin yapılamayacağını" söyledi. Gürcüler ısrar etmeye, Ruslar ise böyle bir yöntemin daha önce hiç uygulanmadığını ve hiç kimsenin üç dil arasında doğru tercüme yapamayacağını söyleyerek bu ısrarları reddetmeye devam etti. Sonunda, sabırsız Gürcüler, "O halde, kutsal sözlerin okunmamasını, yalnızca konunun özünün okunmasını ve mütercimlerin bunu Türkçeye sözlü olarak çevrilmesini" önerdi. Sonunda taraflar bu öneri üzerinde anlaştı.¹²

Rus heyetinin 1596'da iddia ettiğinin aksine, "üç dile tercüme" yerel halkla iletişim kurmanın tek yolu. Bu yöntem, Rus yetkililerin Rus dilinde yetkinlik konusunda yerel halka güvenmeyi öğrendiği on dokuzuncu yüzyıla kadar düzenli olarak kullanıldı.

İmzalamaları gereken belgelerin içeriğinden genellikle habersiz olan yerel soylular, yine de Rus taleplerini yerine getirmekte sorun

---

Gosudarstvenniy Arhiv Drevnih Aktov (RGADA), Kabardinskiye, çerkasskiye i drugiyeye dela, fond 115, 1719g, No 3, 11. 4 ob., 10

¹² *Snoşeniya Rossii s Kavkazom, No 19, s. 297-99.*

çıkarmıyordu. Böyle bir prosedüre genellikle cömert ödemelerin ve hediyelerin eşlik etmesi önemliydi. Rus devleti, hazinesi boş olan yerli soyluların, bu hediyeler olmadan, atacakları imzaya sadık kalmalarını sağlamanın zorluğunun farkına varmıştı.¹³

İsimlerde yapılan hataların, yanlış anlaşılmanın ve gerçeğe aykırı beyanlar, sadece münferit olarak karşılaşılan durumlardan daha fazlasıydı. Tüm kavramlar bir araya gelerek, Rusların ve yerli halkın birbirlerine karşı sahip olduğu yapısal yanlış kanıları oluşturuyordu. Her iki taraf da bir diğerini, kendi siyasi-kültürel sisteminin içinden algılıyor ve kendi tasavvurunu diğerinin üzerine yansıtıyordu. Bu nedenle Rus yönetiminin bölgedeki politikalarına yalnızca başkentten gönderilen bir dizi talimatla belirlendiği anlaşılmalıdır. İktidarın bölgede izlediği politikalar, yönetimin nihayetinde bölge insanına ve toprak yapısına dayatmayı başardığı tartışmaya açık sözcük dağarcıklarının ve kimliklerin de bir birleşimiydi.

Çarın Tebaası mı Müttefikleri mi?

Rus yetkililer, yerel halkla karşılaştıkları ilk andan itibaren, yerel liderlerin bağlılık yemini edip kendilerini çarın sadık tebaası ilan etmelerinde ısrar etmişti. 1589'da Moskova'dan gelen emirler üzerine, Terek kalesinin komutanı, Kumuk *şamhal*ının çarın tebaası olması için diplomatik heyetini ve yazılı talebini kendilerine göndermesini istemişti. Ancak kaleye böyle bir heyet gönderilmedi. Bunun üzerine Moskova, Terek komutanından bir askeri birliğin yola çıkmaya hazır olduğuna dair *şamhalı* uyarmasını talep etti. Sonuçta, *şamhal* "Rus devletinin himayesini ve maddi yardımını istememişti." (*naşego jalovanya sebe ne poiskal*).¹⁴

Hıristiyan olmayanların itaati, *şert* (Arapça *şart* sözcüğünden gelen, koşul ya da anlaşma maddesi anlamına gelen Türkçe sözcük) belgesiyle resmiyete dökülmeliydi. Rusça olarak önceden hazırlanan bu belgede, yerli halkın taahhüt etmesi gereken bir takım konular sıralanıyordu. Yerel soyluların oğullarını ve akrabalarını Ruslara rehine (*amanat*) olarak vermeleri ve belgeyi imzalamaları gerekiyordu. Müslüman yerel soylular ise Kuran'a el basmalıydı.

---

¹³ *Kabardino-russkiye otnoşeniya*, 2:1, No 165.

¹⁴ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 10, s. 79; No 12, s. 112.

Rusların gözünde tüm bu eylemler, yerli halkın kendilerini çarın tebaası olarak kabul ettiğini gösteriyordu.¹⁵ Moskova'nın üstünlüğü, diğer Hıristiyan topluluklar arasında bile tartışma konusu yapılamazdı. 1588'de Gürcistan Kralı Aleksandr, sarayında yapılan bir görüşmede, yalnızca kendisinin değil, Rus heyetinin de çarın adına ittifaka bağlılık yemini etmesi gerektiğini söylemişti. Bu teklif reddedilince, Aleksandr kendisini kayıtsız şartsız çarın hizmetkârı (*holop gosudarev*) olarak ilan etmek zorunda kaldı.¹⁶

Ancak yerli halk Aleksandr ile aynı görüşü paylaşmıyordu. Halka göre, Rusya ile aralarındaki ilişki karşılıklı yükümlülükler doğrultusunda bir barış anlaşmasıyla güvence altına alınan müttefikliğe dayanıyordu. Yerli halk, sınır hattındaki Rus yerleşimlerine saldırmamayı ve düşman gruplarla mücadelelerinde Ruslara yardımcı olmayı taahhüt ediyor; bunun karşılığında kendi düşmanlarına karşı Rusya'nın askeri yardımda bulunmasını, uzun süredir kullandıkları otlaklara ve av alanlarına erişimlerinin güvence altına alınmasını bekliyordu. 1589'da Ruslar, Kabardey lideri Alkas'ın kendilerine rehine göndermesini ve bağlılık yemini etmesini talep etti. Alkas ise bunun üzerine, "yaşlı bir lider olduğundan halkının her konuda kendi sözüne güvendiğini, daha önce hiç kimseye rehine vermediğini ve kimseye de hiçbir zaman yemin etmediğini" söyledi. Ruslar ısrarlarını devam ettirdiğinde, Alkas *uzdenlerine* danıştı ve Ruslarla barışı sürdürmeye ve Terek kalesinde ikamet etmeleri için bir heyet göndermeye karar verdi. Ancak, Alkas'ın şartı Moskova'nın kendisine belirli bir yıllık ödeme yapması, halkının nehir kıyılarında özgürce avlanmasına, balık tutmasına olanak sağlaması, nehirlerin karşısına sorunsuzca geçilmesine izin vermesi ve düşmanlarıyla mücadele eden Kabardeylere yardım etmesiydi. Ancak Ruslara göre, bu anlaşma son tahlilde Alkas'ın çara bağlılık yemini etmesi ve Terek'te tutulacak bir rehine göndermesi, bu anlaşmanın teminat altına alındığı anlamına geliyordu. Her iki tarafın karşılıklı ilişkilerinin doğasını bu kadar farklı şekilde tasavvur etmesi nedeniyle aralarında kısa süre içinde bir çatışma çıkması şaşırtıcı değildi. Nitekim birkaç yıl

---

¹⁵ Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi edinmek için bkz. Michael Khodarkovsky, "From Frontier to Empire: The Concept of the Frontier in Russia, 16th-8th Centuries" *Russian History* 19 (1992): 115-128.

¹⁶ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 4, s. 40-41.

sonra Alkas, “hükümdara hizmet vermek için ettiği yemini bozmakla” suçlandı.¹⁷ 1714’te, iktidar, Kuzey Kafkasya’daki siyasi durumla ilgili daha gerçekçi bir değerlendirme yapılmasını talep etti. Bunun üzerine Kafkas yerlisi bir Rus subayı olan Prens Aleksandr Bekoviç Çerkasski I. Petro’ya yazdığı raporunda, açıkça olmasa da “bu insanların [Kabardeylerin] bağımsız olduğunu ve kimseye boyun eğmeyeceklerini” belirtti.¹⁸

Kafkasya’da yaşayan farklı halklar arasında da hiyerarşik bir ilişki olduğu yadsınamazdı. Kabardey halkının arasından çıkan ilk etnograflardan biri olan Şora Nogmov, 19. yüzyılın başında, Kabardeylerin tebaası olup dağda yaşayan çeşitli halkların arasında keskin bir hiyerarşi olduğunu ve bu halkların Kabardeylere farklı şekillerde haraç ödediğini belirtiyordu.¹⁹ Ancak yıllık ödeme yapan ve

---

¹⁷ A.g.e., No 11, s. 142-43, No 19, s. 305. Bunu şu durumla karşılaştırabilirsiniz: Kabardey “esirlerinin” Terek’te birkaç yıldan daha uzun olmayacak şekilde kendi halkından kimselerle ikamet etmesi gerekiyor ve cömert ödüllerle ödemelerin karşılığında Rus askeri seferlerine katılması bekleniyordu. (A.g.e., No 5, s. 43-53).

¹⁸ *Russko-dagestanskiye otnoşeniya 17-pervoy pol. 18 vv.*, No 96, s. 224.

¹⁹ İnguşlar, Nazranlılar, Karabulaklar ve Tagaur Osetleri Kabardey soylularına her haneden bir gümüş ruble olmak üzere yıllık ödeme yaparlardı. Haracı alan soylu bu haneleri korumakla yükümlüydü. Bu amaçla her köye bir müfreze gönderir ve bu müfrezenin ihtiyaçlarının tamamını köyün kendisi karşılardı. Ovalarda ve dağlarda yaşayan Digor halkı ise bu haracı hane başına bir koyun olarak öder ve karşılığında korunmaları için bir müfreze alırdı. Balkarlar ise haraç ödemezdi, ancak Kabardey atlarını çaldıklarında Kabardeylerle aynı cezayı öderdi. Çeçenler ve Uruspiyev Osetleri Atajukin soyuna bağlıydı ve kimse bu iki topluluğun ilişkilerine karışamazdı. Bu soyun soylusu istediği haracı uygular ve bu topluluklar da haracı ödemeyi reddedemezdi. Hulamlar ve Bezengi Osetleri de hane başına yıllık bir koyun vermek zorundaydı. Karaçay Osetleri de uzun yıllardır Kabardey tebaasıydı ve ayrı ayrı soylular arasında paylaşılmamışlardı. Karaçay Osetleri yıllık olarak en yaşlı soyluya üç yüz koyunluk vergi öderdi. [Yazar, muhtemelen Kabardeylerin Balkarları ve Osetleri aynı adla (Kuşa) adlandırması nedeniyle yanlışlığa düşmüş. Uruspiy ve Bezengi Balkar topluluklarıdır. Karaçaylar da Balkarlar gibi Türk dilli, Osetlerden ayrı bir halktır. (ed.)] Ayrıca her hane, belirli ölçüde buğday ile inek sütünden yapılan ve büyük küplere koyulan tereyağı cinsinden ödeme de yapardı. Soylular, Karaçaylara adamlarını gönderebilir ve dilediği şeyi talep

günümüzün dış yardımı olarak kabul edilebilecek maddi yardımlarda bulunan tarafın Ruslar olmasına rağmen, Kabardeyler neden kendilerini Rusya'nın tebaası olarak görüyordu da, Rusları kendi tebaaları olarak saymıyordu? Prens Bekoviç-Çerkasski aslında bunu I. Petro'ya açıkça olmasa da Kumuklar ile İran arasındaki ilişkinin doğası üzerinden şöyle açıklamıştı: "Herkes bu insanlardan korkuyor. Özellikle de kendilerini korumak için Kumuk prenslerine ve *şamhal*ına hibe ya da maddi yardım [*jalovanye*] olarak adlandırılan bir para veren İranlılar. Ama konu üzerinde düşününce, İranlıların, Kumuklara özünde haraç [*dan*] ödediği ve şahın Kumuk liderlerine oldukça fazla harcama yaptığı anlaşılabilir."²⁰

Yerli halk her ne kadar Rus iktidarının üstünlüğünü kabul etse de, bu ilişkiyi kendi toplumlarının bakış açısından algılıyordu. 1779 yılında askeri müdahaleyle karşılaşan Büyük Kabardey soyluları bağlılık yemini etmeyi reddetti ve kendilerinin Rus tebaası olmadıklarını, ama geleneksel olarak Rus himayesindeki ortaklar, konuklar ya da müttefikler (*konak*) olduklarını beyan etti. Ama sonuçta Rus ordusu Kabarda'ya girdiğinde, Kabardeyler barış talep etmek ve hiçbir şart olmaksızın bağlılık yemini etmek zorunda kaldı.²¹

Rusya'nın yerel elitleri ikna ederek ya da doğrudan askeri tehdit yoluyla yerli halkın siyasi sadakatini ısrarla talep etmesi gerçeğinin sürekli bir hayal kırıklığına sebep olması da hiç şaşırtıcı değil. Yerli halklar, "hükümdara karşı ettikleri bağlılık yeminlerini bozmakla" suçlanıyor, ardından yeniden zorla sadakat yemini etmeye ve yeni anlaşmalar imzalamaya zorlanıyordu. Ancak, genellikle yaşandığı üzere, Rus askeri yardımı gelmediğinde ve yıllık ödemeler ile

---

edebilirdi. Haracı ödemek istemeyen hanenin kapı girişinin önüne bir taş koyulur ve soylu bu taşı kaldırına kadar eve kimse giremezdi. Eve giren olursa ceza ödemek zorunda kalırdı. Altı Abaza soyu üç Kabardey soylusu arasında paylaşılmıştı ve İnguşlarla ve diğer halklarla benzer şekilde haraçlar ve cezalar ödemek zorundalardı. (Ş.B. Nogmov, *İstoriya adigeyskogo naroda* [Nalçik, 1958], art. 26, No 27, s. 187; ayrıca bkz. *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2:141, No 111).

²⁰ *Rusko-dagestanskiye otnoşeniya 17-pervoy pol. 18 vv.*, No 96, s. 225.

²¹ *Akti sobranniye Kavkazskoy arheografiçeskoj komissiyey*, Cilt 1-12 (Tiflis, 1866-83), 1:91. *Kunak* kavramıyla ilgili daha fazla bilgi edinmek için bkz. V. K. Gardanov, *Obşçestvennyy stroy adıgskih narodov*, s. 289-326 (5. dipnot).

hediyeler gönderilmediğinde, yerli halklar, buna karşılık, Rus yetkililerini anlaşımayı ihlal etmekle suçluyordu. Bu döngü defalarca yineleniyordu.

Hıristiyanlık

Ortaçağ'da güdülen kendi kendini abartma siyasetinde, çara bağlı olan toprakların ve halkların çara hitap edilirken fazladan unvan olarak kullanılması, Moskova'nın ilk baştaki genişleme çabaları için yeterli bir sebepti. Ancak daha da önemli olan şey, Moskova'nın kendi *ne plus ultra* (mükemmeliyet noktası) tasavvuru olarak kabul ettiği Üçüncü Roma statüsündeki giderek artan ısrarıydı. Osmanlı'nın Bizans devletini ortadan kaldırmasından kısa süre sonra, Rus çarı Ortodoks Hıristiyan bir devletin tek egemen hükümdarı haline gelmişti. 1589 yılında, uzun uğraşlar ve diplomatik girişimler sonucunda Moskova, çarın kendi bağımsız patriğini atamasıyla ilgili diğer Ortodoks patriklerin onayını almayı başardı.²²

Rusya'nın 16. yüzyıl ortasında bölgeye gelişinden itibaren, Kuzey Kafkasya dini bir sınır hattı haline de gelmişti. Din, kolonistleri kolonileştirilenlerden ayırıyordu ve Rus devletinin Hıristiyan kimliği kolonileştirme çabalarına içkin bir duruma geliyordu. Gürcüler

---

²² Elbette aynı olayı bir yıl sonra Gürcistan kralına anlatan Rus diplomatik heyetinin bakış açısının daha farklı oldu görülüyor. Heyetin anlattığına göre, İstanbul patriği Jeremiah, kendisiyle birlikte İskenderiye, Kudüs ve Antakya'daki üç patriğin çardan Rusya'da kendi papasını ilan etmesi için ricada bulunmak üzere özel bir görevle Moskova'ya gelmişti. Buna göre, ilan edilecek bu yeni papa kâfir Latin Roma'daki papanın yerine geçecek ve Tanrı'dan Hıristiyanları özgürleştirmesi ve Müslümanları yenilgiye uğratması için çara yardım etmesini dileyecekti. Moskova'nın kendisine biçtiği rakipsiz üstünlük rolüne ve çarı sonsuz ölçüde yüceleştirme ihtiyacına uygun olarak düşünüldüğünde diğerlerinin mütevazı maruzatlarına çarın atayacağı papa ancak yardımsever bir şekilde yaklaşabilirdi. Statüleri, tebaanın hükümdara yaptığı hizmetler açısından değerlendirilmek zorunda kalınan Kafkasya'nın yerli halkları gibi, Ortodoks patriklerinden de yüce yönetici Rus çarına yalvarmaları bekleniyordu. Ancak retorik ve gerçeklik uyuşmadı. Resmi Rus kayıtlarının haricinde tutulan kilise kayıtları olayların gerçekte nasıl geliştiğini gösteriyor. Yerli halkın yazılı olarak kaydedilmeyen hikâyesi Moskova'nın oluşturduğu resmi anlatı içinde kayboluyor. (*Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 12, s. 208).

kendilerini sınır hattının diğer tarafında bulan ve kendi devletlerinin organize ettiği siyasi bir kimliğe sahip olan tek Hıristiyan topluluğu. Kafkasya'daki Müslüman halklarla çevrelenen ve değişik zamanlarda ya İran'a ya da Osmanlılara haraç ödemeye zorlanan Gürcülerin, genellikle ısrarla Rusya'nın yardımını talep eden saflığı bozulmuş Hıristiyanlar olduğu düşünülüyordu. Gürcüler Moskova'ya başvurdu ve Rusya'nın bölgeye gelerek topraklarının çoğunu ele geçiren Türkleri ve "geceleri tuzağa düşürdükleri Hıristiyanları zorla Müslüman yapan kâfir köpekler" olarak tanımladıkları şamhal ile şamhalın halkını Gürcistan topraklarından atmasını talep etti.²³

Yardım ve müdahale için aynı inanca mensup ama daha güçlü unsurlara başvuran tek grup Hıristiyanlar değildi. Gürcülerin Rus yardımına başvurduğu sırada, Rusya'nın bölgede hızla yayılmasından çekinen Dağıstan şamhalı, 1589 yılında bir mektup yazarak Osmanlı padişahından yardım istedi. Şamhal, halkının yararlandığı nehrin Ruslar tarafından nasıl ele geçirildiğini, nehrin kıyısına bir kale inşa edildiğini ve halkının üzerine büyük bir ordu gönderildiğinden yakındı. Şamhal, halkının yaşadığı toprakların Ruslar tarafından ele geçirilebileceğini ve halkının zorla Hıristiyan yapılabileceği konusunda uyarılarda bulunuyordu. Padişahın yardıma gelmemesi halinde, "Osmanlı'nın İran'dan aldığı Derbent'in, Şamahi'nin, Şirvan'ın ve Gence'nin kendilerini savunamayacağını; Rusların İran şahı ve Gürcü kralı ile birleşip bölgeden İstanbul'a doğru sefere çıkacaklarını, diğer yandan da Fransa ve İspanya krallarının Osmanlı'ya savaş açacaklarını, padişahın İstanbul'dan sağ çıkamayacağını, tutsak düşeceğini ve nihayetinde Müslümanların Hıristiyanlaştırılacaklarını ve İslam'ın sonunun geleceğini söylüyordu."²⁴

---

²³ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 6, s. 53-62 Benzer bir başvuru da Ermeni piskopos Martin tarafından Derbent'te yaşayan ve zorla Müslüman yapılmak istenen Ermenilerin korunması için yapıldı (*Tsentralniy Gosudarstvenniy Voенno-İstorіçeskiy Arhiv (bundan böyle MA olarak alıntılanacaktır) F. VUA, No 18472, 1. 3*). Hem Gürcüler hem de Ermeniler himaye edilmeleri için sürekli Rusya'dan yardım almayı umdu; bkz. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation* (Bloomington, Ind., 1988), s. 56-59 ve *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History* (Bloomington, Ind., 1993), s. 31-36.

²⁴ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 12, s. 203. Aradan yüzyılı aşkın bir

Dinin ve devlet egemenliğinin açıkça ayrılmadığı ve ayrılamadığı bir dönemde, bölgedeki önemli güçler, topraklar ve insanlar üzerindeki iddialarını genellikle ortak dini inançlara dayandırıyorlardı. Rus heyetleri, Batı Gürcistan'da Rus hâkimiyetinden yana çıkmaya sürekli hazırды. Ne de olsa Gürcistan Hıristiyan bir ülkeydi. Osmanlılardan da benzer şeyler duymuşlardı. Osmanlılara göre, Çerkesler ve Kumuklar Müslüman oldukları için Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasıydı.²⁵ 1645'te, Güney Dağıstan'daki liderlerden *utsmiy* Kaydağ Moskova'nın Kuzey Dağıstan'daki iki liderin Rusya'nın tebaası olduğunu iddia etmesine belli belirsiz de olsa şu şekilde karşı çıkmıştı: "Bilmeniz gereken şey şu ki Kazanalp ve Burak Müslümandır. Müslümanlar nasıl olur da Hıristiyan bir hükümdarın tebaası [*holopi*] olabilir? Onlar, hükümdarımız, İran şahının tebaasıdır."²⁶ Bu türden tavizsiz bir retorik, hem kendi kendine hizmet ediyordu hem de yanıltı. 17. yüzyılın ortalarında pek çok Müslüman kendisini, Rus devletinin sınırları içerisinde, pek çok Hıristiyan ise kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olarak buldu.

---

süre geçtikten sonra, Rusya'nın 1696'da Osmanlı'nın bölgedeki en önemli yerleşkesi olan Azak kalesini ele geçirmesinden sonra, *şamhal* Osmanlı padişahına başvurdu. Rusları Kabardey'deki Terek nehri kıyısında bulunan Tatartup'taki yeni inşa edilmiş kalelerinden püskürtmek için Osmanlıların asker, top ve cephane göndermesini talep etti. Padişahın gönderdiği askeri birlik talep edilenden çok daha küçüktü. Kabardey'e ulaşamayan bu birlik, o dönemde Kuban'ın ağzına yeni inşa edilen Acu kalesine konuşlandırıldı (Silahtar Mehmet Ağa Fındıklılı, *Nusretname*, ed. İsmet Parmaksızoğlu, 2 cilt. [İstanbul, 1962-66], 1:323-24). 1750'lerde, Osmanlı padişahına güvenemeyen *şamhal* aynı anda hem Ruslardan hem de İranlılardan yardım istedi (P.G. Butkov, *Materialy dlya novoy istorii Kavkaza, s 1722 po 1803 god* [St. Peterburg, 1869], 1:254). 1770'lerde ve 1780'lerde, Rusya ve Gürcistan ittifakıyla karşılaşan Dağıstan ve Azerbaycan, yeniden İstanbul'u yardıma çağırırdı. {*Başbakanlık Arşivi*, İstanbul, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, No 73, 94; *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasabete Dair Arşiv Belgeleri*, cilt 1 [1578-1914], [Ankara, 1992], s. 62-93)

²⁵ *Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 1:14-15, No 6; 1:23-25, No 12; *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 33, s. 572.

²⁶ *Russko-dagestanskiye otnoşeniya 17-pervoy polovini 18 vv.*, No 79, s. 174.

Böyle başvuruların retoriksel gücü bir yana, din dayanışması genellikle, daha anlık ve pragmatik ihtiyaçlara kurban ediliyordu. Bu nedenle Gürcüler, şamhalın Gürcü köylerini yıkıp geçen ve aralıksız devam eden baskınlarına karşı Moskova'nın yardımını almak için bastırılmış ve mustarip Hıristiyanlığa dair sayısız ağıtı kullanıyordu. Ancak askeri yardım gelmediğinde, Gürcüler tereddüt etmeden İranlılarla ya da Osmanlılarla işbirliği yapıyordu. Benzer şekilde, Ruslar da, Avrupalı güçler tarafından Müslümanlarla ve Türklerle mücadele etmek için kurulan koalisyonun merkezinde kendilerinin yer aldığına dair süslü sözler verdikten sonra, pragmatik kaygılarını açığa vuruyor ve Gürcülerin Terek kalesine tedarik sağlaması gerektiğinde ısrar ediyordu. Hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar, hacıları casus olarak ve inanç konularını siyasi amaçları gizleyen bir kılıf olarak kullanıyordu.²⁷ Dini ve siyasi kaygılar, süregiden çatışmalar yaratıyor ve bu durum genellikle uzlaşmanın da önüne geçiyordu. Rusların 1722'de başlattığı Dağıstan işgali sırasında, Kırım hanı, şamhal Adil Giray'a "kâfir Moskovalıların sözlerine güvenilmemesini, ancak tüm Müslümanların İslam adına kâfirlere karşı birleşmesi gerektiğini" yazdı.²⁸ Bazen dinsel dayanışma önem taşıyordu. Örneğin, Enderi'nin Dağıstanlı lideri Rusya'ya bağlılığını ilan etmişti. Bu ilandan çok kısa süre sonra, 1737'de, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti ve Enderi'nin liderine askerlerini Rusya'nın yanında savaşa göndermesi emri verildi. Liderin yanıtı ise, Müslüman bir hükümdara karşı kâfir bir hükümdara (*gyaurskiy tsar*) yardımcı olmayı kendisine yakıştırmadığıydı.²⁹

Rus, Osmanlı ve İran yönetimleri, dini jeopolitik çıkarlar için kullanıyordu. Osmanlı ajanlarının Kafkasya'ya geldiği ve padişahın, halkın Rus baskısına karşı ayaklanmasını talep eden fermanlarını

---

²⁷ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 4, s. 26-27, 37. 1775'te Astrahan'daki bir Rus yetkilisine göre Rus yönetiminin, inancı ve yıkılan kiliseleri yeniden inşa etme gerekçeleriyle stratejik açıdan Gürcistan'a yakın bir konumda bulunan ve Kabardey'in daha kolay kontrol altına alınmasını sağlayabilecek Tatartup'ta yerleşime başlaması gerekiyordu. (*Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2:314, No 220).

²⁸ *Russko-dagestanskiye otnoşeniya 17-pervoy polovini 18 vv.*, No 131, s. 261-62.

²⁹ *RGADA Senat*, F. 248, op. 113, d. 1257, 1. 14 ob.

okuduğu bildiriliyordu. Rusya yönetimi de Osmanlı ya da İran egemenliği altındaki Hıristiyanlara kendi ajanlarını göndererek isyanları teşvik ediyordu. 1784'te, "İran boyunduruğundan kurtulmaları amacıyla imparatorluğun himayesini kabul etmelerine ikna edilmeleri için" Karabağ ve Karadağ Ermenilerini Rus ajanları gönderildi.³⁰

Diğer Müslümanlar da çoğu zaman Ruslardan uzak duruyordu. Ancak yine de, bu grupların birbirleriyle yaptıkları sonu gelmeyen savaşlarda, bazı liderlerin rakiplerini yenilgiye uğratabilmek için "kâfir" Ruslardan yardım aldığına dair söylentiler dolaşıyordu. İslam kimliğinin, Kafkas halklarını aynı çatı altında bir araya getirmekte tek başına yetersiz olduğu gerçeği, Şeyh Mansur'un 1780'lerde Ruslara karşı ilk kez büyük bir ayaklanma başlattığında daha da belirgin hale geldi. Ayaklanma sırasında, Müslüman din adamlarından biri, Rus yetkililere bir mektup yazarak 2000 ruble karşılığında Mansur'u öldürmeyi teklif etti. Rus yönetimi teklifin ne kadar güvenilir olduğunu değerlendirdi ve sonunda din adamına söz verdiği suikastı gerçekleştirilmesi için 500 ruble vermeye karar verdi. Ayaklanmaya katılmayan başka topluluklar da vardı. Avarlar Rusya'ya bağlılıklarını yinelerken Kabardeyler de tarafsız kalmaya karar verdi.³¹

Kırım'da ve Kuzeypatı Kafkasya'da yaşayan din kardeşlerinin yıkıcı baskınlarından mustarip olan Kabardeyler, sık sık Rusya'nın yardımına ihtiyaç duyuyordu. Rus yönetimini, Kabardeylerin Rusya ile iyi geçinmekten başka şansı olmadığına ikna eden Vasili Bakunin, pek çok konuda bilgi sahibi olan ve bölgede yaşayan öngörülü bir Rus yetkiliydi. Bakunin'in 1748 yılında yazdığı bir rapora göre, Kırımlılar ve Kuban Nogayları ile aynı dine inanmalarına rağmen Kabardeyler sık sık bu iki grubun baskınlarına uğruyordu. Bu nedenle, Kabardeyler Kabarda'yı terk ederek Kuban nehrinin öte tarafına geçmez ve Kırım'ın boyunduruğu altına girmezdi.³²

Buna benzer anlatılardan biri, Kırım'ın Kabardey'le ilişkisini yakından göstermektedir. 1708'de Kırım hanı olan Kaplan Giray, tahta çıkışı vesilesiyle üç bin Kabardey kölenin sarayının bulunduğu şehre gönderilmesini talep etti. Bu aslında eski bir gelenektir.

---

³⁰ VIA F. 52, op. 1, d. 350, pt. 4; d. 72, pt. 1, l. 1.

³¹ A.g.e., d. 72, pt. 1, l. 197, 203 ob.

³² *Kabardino-russkiye otnoşeniya*, 2: 161, No 119.

Kabardey bölgesi Kırımlılara ve Osmanlılara köle gönderen en önemli geleneksel merkezlerden biriydi. Bunun üzerine, Kırım'ın çalkantılı siyasi hayatına atıfta bulunan Kabardeyler, önceden hanların on beş ya da yirmi yılda bir değiştiğini söyledi. O dönemde Kırımlılar her yıl han değiştiriyordu. Bu nedenle Kabardeyler bu kadar çok köleyi kısa süre içinde tedarik edemezdi. Ayrıca, Kabardeylerin çoğunun artık Müslüman olduğunu, her köye okul ve cami inşa edildiğini, çocuklarının buralarda eğitim gördüğünü, bu nedenle de “bu gençlerin, kafirmiş gibi köle olarak gönderemeyeceklerini” söylediler. Ancak İslami hassasiyetlere dokunmak pek işe yaramadı. Kaplan Giray'ın ordusu kısa süre sonra Kabardey'e girdi. Kabardeyler köleleri göndereceklerine söz verdi. Ancak hemen ardından Kırımlıları tuzağa düşürdüler ve topraklarına giren ordunun neredeyse tamamını yok ettiler. Esir düşmekten kıl payı kurtulan Kaplan Giray Nogaylara sığındı ve bir daha Kırım'a dönemedi.³³

Farklılıklar bir yana, Rus yetkililer yerli halkların dini inancının toplumsal davranışlarını ve ahlaki değerlerini biçimlendirdiğini düşünmeye devam ediyordu. On altıncı yüzyıl gibi erken bir dönemde, Rus yetkililer yerli halkın ettikleri bağlılık yeminlerini tutmakta sorun yaşadığını düşünüyordu. Çünkü yerli halk Müslümandı ve bu yüzden de onlara güvenmek mümkün değildi.³⁴ İki yüzyıl sonra, 1784 yılında, General P. S. Potemkin, Kabardeylerin çok büyük olasılıkla İslam'ı seçtikten sonra ikiyüzlü hale geldikleri sonucuna vardı. Ayrıca Potemkin'e göre Kabardeylerin hain doğası İslam'ın temel öğretilerini tam olarak anlayamamış olmalarıyla açıklanabilirdi. İslam dinini seçmeden önce Kabardeylerin Hıristiyan olduğunu hatırlatan vali Potemkin'e göre, becerikli rahiplerin bölgeye vaaz vermesi için gönderilmesi gerekiyordu. Böylece “dağlarda yaşayan halklar arasında kutsal saadetin ışığı şüphesiz çok kısa bir süre içinde parlayabilirdi.”³⁵

P.S. Potemkin, “Kafkasya'nın yeniden Hıristiyanlaştırılması” fikrini

³³ Fındıklılı, *Nusretname*, 2:247. Bu zaferden kısa süre sonra Kabardeyler köle olarak ödedikleri haraçlarını ödemeye devam etmeye zorlandı. 1755'te, Kabardeyler, Kırım'a köle göndermeyi yeniden reddetti. (*Tsentralniy derjavniy istoričniy arhiv Ukraini v misti Kiivi*, F. 59, op. 1, d. 2,668, l. 6).

³⁴ *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, No 20, s. 305.

³⁵ *Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 2:360, 362, No 256.

gündeme ilk getiren kişi değildi. Kuzey Dağıstan'da kurulan yeni bir kalenin adını "Kutsal Haç" olarak belirleyen I. Petro'nun da aynı amaca yönelik yaptığı hamleler rahatlıkla görülebilir.

1744'te Osetler arasına gönderilen misyonerlerle, bölgede yaşayan halkı Hıristiyanlaştırma girişimleri başlatıldı. Misyonerlerin görevi gizli tutulmalıydı. Senato, Sinod'tan bölgeye Rus değil yalnızca Gürcü rahiplerin gönderilmesini istedi. Gönderilen rahiplere yazılı talimat verilmeyecekti. Böylece Osmanlı ve İran yönetimleri rahiplerden şüphelenmeyecekti.³⁶

Dışişleri Bakanlığı tarafından dört yıl sonra hazırlanan, ancak imzasız bırakılan ve Kabardey soylularından birinin ifadelerine dayandırılan bir rapora göre Kabardeyler Hıristiyan inançlarını çok uzun zamandır koruyordu. Kabardeylerin kökeni Terek kalesine ve çevresine yerleşen on beşinci yüzyıl Ukrayna Kazaklarına kadar dayanıyordu. O dönemde Ukrayna Kazakları Çerkesler ya da Kabardeyler olarak biliniyordu ve Rusya'nın hakimiyeti altındalardı. Daha sonraları Kırımlılar tarafından ilhak edildiler ve İslam'ı seçmeye zorlandılar. Terek nehrine geri döndüklerinde dillerini ve Hıristiyanlığı unutmışlardı bile. Dışişleri Bakanlığı tarafından 1770'lerde yazılan başka bir rapor bir adım daha ileri giderek, Osmanlı'nın Kabardeyleri bu nedenle kendi tebaası olarak gördüğünden bahsediyordu.³⁷

---

³⁶ *Polnoye sobraniye postanovleniy i rasposyajeniy po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya Rossiyskoy imperiy*, cilt 2 (1744-45): 123-28, No 651; 310-13, No 805.

³⁷ *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2: 147-48, No 116; 2:318, No 221. Moskova'nın Kuzey Kafkasya üzerinde oldukça mantıksız gerekçelerle ilk kez hak iddia etmesi 1554 yılında, Polonya'ya göreve giden Moskova diplomatik heyetine verilen talimatlarda kendini göstermektedir. Moskova'nın Çerkesleri neden kendi tebaası olarak gördüğü sorusuna karşılık olarak, heyete Çerkeslerin Ryazan'dan kaçtıklarını, bu nedenle de Moskova'nın eski tebaası olduklarını söylemesi tembih edilmişti. (Solovyev, *Estonya Rossii s drevneyşih vremen* [Moskva, 1960], 3:515). 1594 yılında Çar Fyodor Osmanlı padişahına yazdığı mektupta Kafkasya'da yeni Rus kaleleri kurulmasının gerekçesini, "Dağlardaki Kabardey prenslerinin, Çerkes prenslerinin ve *şamhalın* Ryazan bölgesinde ezelden beri yaşayan Rus tebaaları olduğunu, Ryazan'dan kaçtıktan sonra dağlara çıktıklarını ve ardından Çerkeslerin ve Kabardeylerin babası Çar İvan'ın himayesi altına girmek için başvurduğunu" söyleyerek açıkladı. (*Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 1:71, No 43).

Özünde mantıksız olsa da, bu raporların Rusya'nın başkentindeki karar vericilerin üzerindeki etkisi yadsınmaz. Böylece Rus yönetimi Osmanlı'nın Kabardeyler üzerindeki egemenliğine karşı çıkmak için haklı sebeplere sahip oluyor ve yerel halkı Hıristiyanlaştırma çabalarına rahatlıkla meşruiyet kazandırıyor.

Bazıları bu insanların geçmişte Hıristiyan olması nedeniyle din değiştirmelerinin meşru olduğunu, başka bir kesim ise bu halkların yalnızca ismen Hıristiyan olduğunu, ancak özünde pagan kaldıkları için İslam'ın bu kadar yayıldığını ileri sürüyordu. Her iki görüş de aynı sonuca varıyordu: Daha aktif bir Hıristiyanlaştırma çabasıyla bölge halklarının yeniden Hıristiyan dinine inanmasını sağlayacaktı.³⁸ Ancak yerli halka yönelik çok sayıdaki misyonerlik çalışması, genellikle kâğıt üzerinde kaldı ve hayata geçirilemedi.

Aslında bölge yeniden Hıristiyanlaştırılmıyor, sürekli "yeniden Müslümanlaştırılıyordu." Sufiliğin Nakşibendi koluna mensup dervişler bölgeye Müslümanlığın yeni bir dalgasını da taşımış oldu. Geçimlerini bağışlarla sağlayan bu Müslüman vaizlere görev verilmesine, kaynak yardımı yapılmasına ya da iktidar desteği sağlanmasına gerek yoktu. İran'dan sürülen vaizler, yaygın İslam inancının daha hoşgörüsüz ve daha az uzlaşmacı bir şeklini dağ köylerine getirdi. Bu köylerde bu tür bir akım oldukça fazla sayıda taraftar topluyordu. Şeyh Mansur'un 1780'lerde başlattığı Rusya ve Hıristiyanlık karşıtı ayaklanma Sufilerin Kafkasya'da artmakta olan etkisinin doğrudan ortaya çıkardığı bir sonuçtu.³⁹ Bu ayaklanma Rus "kâfirlerin" ilerleyişinin önünü kesmekte başarısız olsa da, Kuzey Kafkasya halklarının hafızasında kalıcı izler bıraktı. Ayrıca bu isyan Müslüman din adamlarının Ruslara karşı *gazavat* (kutsal savaş)

---

³⁸ B. F. Pfaf, "Materialı po istorii osetin," *Sbornik svedeniy o kavkazskih gortsah* (1871), 5:95

³⁹ Orta Asya'daki Buhara şehrinde 14. yüzyılda ortaya çıkan ve Sufi İslam'ın en yaygın tarikatlarından biri haline gelen Nakşibendi tarikatı ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için bkz. "Nakshbandiyya" in *The Encyclopaedia of Islam, new ed.*, ed. C.E. Bosworth ve diğ. (Leiden, 1992), 7:933-39. Mansur ayaklanmasıyla ilgili bkz. A. Bennigsen, "Un mouvement populaire au Caucase au XVIII siècle. La 'Guerre Sainte' du *sheikh* Mansur (1785-1791), page mat connue et controversée des relations russo-turques *Cahiers du Monde Russe et Soviétique* 5, No 2 (1964): 159-205.

olarak başlattığı ayaklanmaların yalnızca ilkiydi. Rusya'nın bölgede devam eden yayılmacı politikaları, yerli halkı kaçınılmaz olarak yerli Müslüman din adamlarının kucağına atıyor ve halkın direnişinin İslam'ın yeşil sancağı altında toplanmasına neden oluyordu.

Aydınlanma

18. yüzyılın ikinci yarısında çoğunlukla siyasi ve askeri hedeflerine ulaşmaya çalışan Rusya yönetimi farklı hamleler de yapmaya başladı. Yönetim artık Kuzey Kafkasya halklarının yaşam tarzına etkin olarak müdahale etmeye çalışıyordu. Dışişleri Bakanlığı'nda Kabardeylerle ilgili 1778 yılında yazılan bir rapora göre "Bu döneme kadar Kabardeylerin iç işlerine karışmak gerekmiyordu; Rusya'nın önem verdiği şey Kabardeylerin siyasi ve yabancılarla ilişkilerindeki sadakatin sağlanmasıydı."⁴⁰

Yine aynı rapora göre değişen şey "Rusya'nın ihtiyaçlarıydı." 18. yüzyılın ortalarından o döneme kadar Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına yeni, eğitilmiş, Batılılaşmış, elit askerlerle yönetim kadrosu hizmet ediyordu. Çağdaş hukuk konseptleri, askeri taktikler ve yönetimle ilgili dersler alan ve Akıl Çağı'nın tipik temsilcileri olan bu kadrolar, kendi iç üstünlükleriyle ilgili harika bir özgüvene sahip kişilerden oluşuyor, yeni fikirler ortaya çıkarıyor ve yönetimle ilgili yeni yöntemler ileri sürüyordu.

Bu kadroların bakış açısıyla yerli halk "vahşi geleneklere" ve "tamamen yozlaşmış ahlaka" sahipti, "güvenilmez ve ikiyüzlüydü" (*nepostoyanni i verolomni*). Bu insanlara güvenmek mümkün değildi, çünkü "karakterleri kaypak ve kabaydı" (*vetrennosti i grubosti*) ve "kendi doğaları ve yetiştirilme şekilleri nedeniyle hayat tarzları yağmacıydı" (*hişçnoe remeslo*). Bunlar yalnız kişisel yargılar da değildi.⁴¹ Resmi olarak dile getirilen görüş de buydu. İmparatorluktaki diğer halkların aksine, yerli halklar çocuk olarak kabul ediliyor ve buna göre muamele görüyordu. Bu durum 18.

---

⁴⁰ *Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 2:329, No 227.

⁴¹ *A.g.e.*, 2:324, No 225, No 256, s. 359-63. 1768'de, Kabardey soyluları, General N. A. Potapov'un kendileriyle Mozdok'ta buluşmaya gelmediğinden şikayet etmişti. General "kendini bölgedeki soylularla konuşacak kadar onursuz görmediğini" yazılı olarak soylulara iletmişti (*A.g.e.* nos 199-200, s. 276-77).

yüzyılın son yıllarında Kafkasya valilerine verilen unvanlardan biri olan “Hıristiyan olmayan çeşitli unsurların vasisi ve hamisi” (*opekun raznih inovertsov*) unvanında kendini açıkça gösteriyordu.⁴²

Elbette çocuklar büyüyebilir ve Rusya İmparatorluğu'nun sadık tebaası haline gelerek kendilerini kurtarabilirlerdi. Böylece Rus yetkililerin herkesin sahip olacağını iddia ettiği medeniyetin nimetlerine kavuşabilirlerdi. Yeni Dünya'daki yerlilerin ya da 19. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun yerli halkının aksine, Kafkasya halkı henüz “doğanın masum çocuğu” ya da “asil vahşiler” (*noble savage*) olarak henüz romantikleştirilmemişti.⁴³ Her şeyden önce, yerli halkın her çocuk gibi kontrol edilmesi, eğitilmesi, kurallara uyması, yaramazlık yaptığında azarlanması ve cezalandırılması gerekiyordu.

Bu hedeflere ulaşmak için Rus bölgesel yönetimi farklı politikalar izlemeye başladı. “Anlaşmazlıkları tamamen ortadan kaldırmak için gerekli olduğunda” ya da “Kabardeylerin arasında yaşanan her türlü sorunu alevlendirmek amacıyla” uygulanan klasik “böl ve yönet” politikası da, “Kabardey soylularının savaşan hiziplerinin uzlaşması Rus çıkarlarına uygun olduğunda” yine klasik “birleştir ve yönet” politikası da uygulandı.⁴⁴ Askeri ve sivil Rus yetkililer, komşu Kalmuk ve Kazak halklarını Kabardeylere karşı kullanmaktan çekinmedi. Bu toplulukların ağıklarını ele geçirip buğdaylarını yok ederek Kabardeylerin aç kalmasını planladı. Kızıyar kalesinin komutanı 1768'de St. Petersburg'a yazdığı gizli raporunda, “Böylelikle tamamen açlık çekecekler ve yoksul kalacaklar. Atları olmadan ne yapabilirler ki?” diyordu.⁴⁵

Bölgenin kolonyal yönetimiyle ilgili en kapsamlı planlardan birini Astrahan valisi Pyotr Kreçetnikov 1775 yılında hazırladı. Önceki önermeler gibi bu da “ancak Hıristiyan dinine dönmelerinin bu insanları uysallaştıracağı ve barbarlıklarını evcilleştireceği” inancını esas alıyordu. Ayrıca plana göre “Çoğu görünüşte Müslüman olan bu insanların Hıristiyanlığa dönmeleri çok zor olmayacaktı. Rus insanıyla

---

⁴² VIA F. 52, op. 1, d. 264, 1. 32; d. 286, pt. 3, 11. 2 v.d.

⁴³ Konuyla ilgili Slezkine'nin kitabındaki bir tartışmayı karşılaştırmın: *Arctic Mirrors*, s. 74-75, 387-90 (7. dipnot).

⁴⁴ *Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 2:295, 297, No 212, 2:330, No 227.

⁴⁵ A.g.e., 2:282-84, No 202.

kuracakları iletişim sayesinde dillerini ve geleneklerini tamamen ortadan kaldırmak da mümkün olacaktı.” Astrahan’da bir okul kurulacak ve bölgede yaşayan soylular bu okula kendi çocuklarını gönderecekti.

Ticaret teşvik edilecek, yerli halk Rus mallarına ve özellikle de para kullanmaya alıştıırılacaktı.⁴⁶

St. Petersburg’taki yetkilileri Kafkasya’da daha etkin bir politika izlemeye ikna etmek için vali, bölgenin doğal kaynaklarının ve verimli topraklarının sömürülmesiyle devlet hazinesinin ciddi şekilde kazanç sağlayacağını da söyledi. Dahası yerli halk ucuz iş gücü sağlayacaktı. Ayrıca “kâr” kavramından habersiz olan halka ödemeler gereğinden çok az yapılabilir ya da bölgede gelenek olduğu üzere çalışma karşılığında gömlek verilebilirdi. Ancak bunu başarmak için, valiye göre Rus yetkililerin Kızlyar’dan Mozdok’a kadar tüm sınır hattı boyunca yeni yerleşimler kurması gerekiyordu. Yeni kurulacak yerleşim alanlarının nüfusunun en az üçte birini oluşturacak Rus askeri birliklerinin arasında yerli halk da iskân edilmeliydi. Ayrıca yerli halk Rus komutası altında görevlendirilmeli, halklar arasında evliliğe izin verilmeliydi. Tüm bunların sonucunda yerli halkın “yaşam tarzı, gelenekleri ve dili fazla zahmete girmeden ortadan kaybolacak ve yerli halk Yüce Majestelerine tamamen sadık bir tebaa haline gelecekti.”⁴⁷

Önceki Rus koloni yönetimlerinden de benzer talepler iletiliyordu, ancak Kreçetnikov’un planı özellikle ayrıntılı ve açık ifadeler içeriyordu. Bu plan, bir yanda imparatorluğun kurucuları, öte yanda bölgenin geleneksel ortaklığa dayanan toplulukları olmak üzere iki dünya arasındaki dinsel, ekonomik, politik ve kültürel farklılıkları somut şekilde gözler önüne seriyordu. Yerli halk, imparatorluk politikalarının nesnesi olarak zorunlu dönüşüme tabi tutulacaktı;

---

⁴⁶ A.g.e., 2:312, 316, No 220. 18. yüzyılda Kuzey Amerika’daki Kızılderililerin din değiştirmesi de “vahşilerin ehlileştirilmesi” olarak kabul ediliyordu. Bkz. Richard White, *The Middle Ground: Indians, Empires and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815* (Cambridge, 1991), s. 506.

⁴⁷ *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2:313-15, No 220. Askeri yerleşimlerle ilgili kısa bir açıklama için bkz. John P. LeDonne, *Ruling Russia: Politics and Absolutism in the Age of Absolutism, 1762-1796* (Princeton, N.J., 1984), s. 294-97.

böylece medeni dünyaya katılabilir, kendi yaşam tarzlarını bir kenara bıraktıktan ve Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra imparatorluğun gerçek tebaası olabilirdi. Onur sisteminin yerini kâr sistemi almalıydı; endüstri geleneksel arazileri değiştirmeliydi; insanların kendilerine yetecek şekilde yaptığı tarımın yerini yeni ürünler almalıydı; insanlar kendi yerel dillerini değil Rusça konuşmalıydı; Müslümanlar Hıristiyan olmalıydı.

Aşağı yukarı aynı dönemde Büyük Göller Yöresi'nde yaşayan Kızılderililerle müzakereler yapan Amerikalı Benjamin Lincoln de vahşilerin medenileşmesi gerektiğine ve Kızılderililerin ilerlemenin önünde engel oluşturmaya hakkı olmadığına inanıyordu. Elbette bu görüşleri yalnızca Kreçetnikov ve Lincoln benimsememişti. Her ikisi de Aydınlanma Çağı'nın tipik temsilcileriydi. Katerina Rusya'sının ve Jefferson Amerika'sının yönetimleri yerlilerin asimilasyonu ile ilgili benzer görüşlere sahipti. Ancak kapitalist Amerika'da Thomas Jefferson, mülkiyet hakkı ve hukukun üstünlüğü sayesinde Kızılderililerin Amerikalı yeni dostlarını kucaklayacağını düşünüyordu.⁴⁸ İmparatorluk Rusya'sında ise yerli halk devlete ve hükümdara hizmet ettiğinde, Hıristiyanlığı geçtiğinde ve çevresindeki daha büyük kültürü benimsediğinde devlete tabi sayılabiliyordu. Ancak yine de, 18. yüzyılın sonuna kadar hem Rusların hem de Amerikalıların görüşleri yalnızca siyasi idealler olarak kaldı. Amerika'da yerli halkı asimile etmektense tamamen yoldan kaldırmanın daha kolay olduğu ortaya çıktı. Rusya'da ise yönetim bölgesinin iskânını ve doğal zenginliklerinin sömürmesini sağlayacak kaynakların kıtlığıyla mücadele etti.

Kolonyalizm

18. yüzyılın sonunda Rusya'nın bölgedeki askeri üstünlüğü tartışılmaz bir seviyeye ulaştı. 1800 yılında kesintisiz bir savunma hattına dönüştürülen yeni kaleler dizisi, Rusya'nın yakın zamanda ele geçirdiği toprakları koruyordu. Artık kalelerde yaşayanlar ve hattın gerisindeki yerleşimciler yerel halkın bitmek bilmeyen baskınlarından korunuyordu. Düzensiz birliklerin ve topçuların kullanıldığı yeni askeri taktikler sayesinde saldırıya yönelik askeri operasyonlar da

---

⁴⁸ White, *The Middle Ground*, s. 470, 473—74.

yapılabiliyordu. Rusya'nın bölgede gittikçe güçlenen varlığı, askeri üstünlüğü ve bölgesel ticarete artan egemenliği, genişlemenin ortaya çıkardığı öngörülebilir sonuçlardı. Rusya'nın bölgeyi kolonileştirmesinin göç biçimleri ve bölgenin arazisi üzerindeki etkisi ise daha az öngörülebilir ve daha az biliniyordu.

Göç denildiğinde herkes ister istemez yeni yerleşimcilerin Rusya'dan Kafkasya'ya göç hareketini düşünmektedir.⁴⁹ Ancak bölgede Rusya'nın kolonileştirme politikalarının merkezinde yer alan başka bir göç türü de karşımıza çıkıyor: Yerli halkın Rus kale ve şehirlerine göçü. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Kabardey soyluları, Hıristiyan olmayan diğer birçok soylu gibi sık sık Rusya'ya gitmeye başlamıştı. Bazıları rakipleri nedeniyle Rusya'ya sığınyor, bazıları ise askeri hizmet karşılığında Moskova'nın verdiği cömert ödüllerin cazibesine kapılıyordu. Bu soylulara toprakla ilgili unvanlar ve askeri rütbeler veriliyor, oldukça iyi yıllık ücret ödeniyordu. Soylular Hıristiyanlığı seçiyor, Rus isimleri alıyor ve Rus soylu ailelerinden gelin alarak karşılıklı evlilikler yapıyordu.⁵⁰

Yüz yıl sonra bu soylulara, adaletten kaçan ya da asker olarak daha iyi bir yaşama kavuşmak isteyen düşük unvanlara sahip soylular da eklendi. Ağır işlerden kaçan köylüler ve köleler, yerli halkın komşularından satın aldığı, ancak Hıristiyanların arasına karışarak özgür olmak isteyen Gürcüler ve Ermeniler Rusya'ya kaçan gruplardan yalnızca bazılarıydı. Rusya'ya kaçanların iade edilmesine dair sık sık tekrarlanan talepler ve dönmedikleri takdirde intikam tehditleri Rus yönetimi üzerinde etkili olmuyordu. Aksine, kaçaklar arasından Hıristiyanlığı seçenlerin geri gönderilmeyeceği ısrarla yineleniyordu. Ruslar din değiştirmeyi hem teşvik ediyor hem de ödüllendiriyordu. Pek çok kaçak "din değiştiren" olarak kaydediliyordu. Elbette din değiştirenlerin yeni dinleriyle ilgili çok az

---

⁴⁹ M.K. Lybavski, *Obzor istorii nisskoy kolonizatsii s drevneyshih vremen do dvadtsatogo veka*, ed. A.Y. Degtiaryev (Moskva, 1996), s. 392-427. Bu yayın, yazarın 1930'larda tamamladığı ve el yazısıyla tuttuğu notları temel almaktadır.

⁵⁰ Bu soylulardan en iyi bilinenler Çerkasski prensleriydi. Bu aile onlarca yıl bölgedeki Rus çıkarlarına sadakatle hizmet etmişti. (*Kabardino-russkiye otnoşeniya*, 1:73-75, No 46; 2:221-22, No 165).

fikri vardı ve eski dini geleneklerini uygulamaya devam ediyorlardı.⁵¹

18. yüzyılın ortalarında, bazı Kabardey köylerine oldukça yakın mesafede bulunan Mozdok'un inşa edilmesiyle birlikte kaçak sorunu farklı bir boyut kazandı. Çaresiz kalan Kabardey soyluları Mozdok, Kızılyar ya da Astrahan'a kaçıp Hıristiyanlığı seçme tehdidinde bulunan kendi bağlılarını kontrol edemediklerinden şikâyet ediyordu. Bazı soylular ise halkın çoğunun kaçtığından ve işleri yapacak çok az insan kaldığından yakınıyordu. Bu tür söylentiler hem bölgede görev yapan Rus subayları, hem de Ruslar lehine casusluk yapan Kabardeyler tarafından da doğrulanıyordu.⁵²

Din değiştirdikten sonra yeni durumlarından memnun olmayan bazı gruplar Kabardey'e geri dönüyordu. Bu kez Ruslar bu kaçakların geri gönderilmesinde ısrar ediyor, Kabardey soyluları da bu talepleri reddediyordu. Ancak gelenler nadiren doğduğu köye geri dönüyordu. Geri dönmek kolay değildi. 1770'te Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir rapora göre, kendi insanlarını kaybeden Kabardeyler büyük yara almıştı. Belirtildiğine göre, Kabardeyler esir başına genellikle 100 ruble ödüyordu. Bu şekilde binlerce esirin kaybedilmesi onlar için önemli bir rakamdı. Aynı raporda Müslüman kaçakların geri gönderilmesi de tavsiye ediliyor. Ruslar din değiştirmek isteyen her Müslüman için 60-70 ruble, her Hıristiyan kaçak içinse 50-60 ruble ödemeyi teklif ederse Kabardey soyluları yatışabilirdi.⁵³

Kafkasyalı kaçakların iade edilmesi isteği Kızılyar kalesinin komutanı tarafından da gizli bir raporda dile getirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu ile 1768 yılında yapılan savaşın arifesinde, Kızılyar komutanı, sınır hattı boyunca uzanan Kazak köylerinin yanı sıra Kızılyar ve Mozdok kalelerinin tahkimatının zayıf olduğunu ve bu kalelerin az sayıda birlik tarafından korunduğunu dile getirdi. Kırımlıların yerli halktan bazı gruplara yardım etmesi durumunda

---

⁵¹ *Rusko-dagestanskiye otnoşeniya 17-pervoy polovini 18 vv.*, No 80, s. 177; No 84, s. 180; *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2:23, No 23; 2:115, No 94; Michael Khodarkovsky, "Not by Word Alone: Missionary Policies and Religious Conversion in Early Modern Russia" *Comparative Studies in Society and History* 38, No 2 (1996): 267-93.

⁵² *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2: 122-24, nos. 98-99; 2:167-68, No 124; 2:298, No 212

⁵³ *A.g.e.*, 2:236, No 175; 2:298-99, No 212.

derinleşmesine neden oldu. Bu ayrılığın suiistimali daha sonra Rus yönetiminin Kuzey Kafkasya'da izlediği siyasetin merkezine oturdu. Yerli topluluklar arasındaki sosyal çatışmayı derinleştiren Rusya devleti, soyluları zayıflatmaya ve böylece yerli halk üzerinde kendi kontrolünü artırmayı denedi. Örneğin, Kabardeyler arasında yaşayan Rus irtibat subayının görevlerinden biri "sıradan halkın Rusya'ya sadakatini teşvik etmekte." 1767'de on binden fazla Kabardey köylüsü soylularına karşı ayaklandığında ve kaçma tehdidinde bulunduğu bir Rus binbaşısı isyancılara gönderildi ve onları soylularını terk edip Rus topraklarına yerleşmeleri için ikna etmeye çalıştı.⁵⁶

Farklı dönemlerde, acil askeri ve stratejik kararlar sonucunda Rus yönetimi müdahale etmeme politikasına başvurmak zorunda da kaldı. Bu nedenle, 1778'de, Dışişleri Bakanlığı Astrahan valisinin önerisini uygun bulmayarak, Kabardey'in sıradan halkını soyluların baskısından korumayı ve onları Sibiryaya savunma hattının diğer yanına gönderip yeniden iskân etmeyi reddetti. Bakanlık valiyeye "sıradan halkın soylularla kurduğu ilişkinin doğasının Rus tarafının çıkarlarının kapsadığı alanın dışında" olduğunu, bu duruma müdahale etmenin Kabardeylerin mülkiyet hakkını ihlal etmek sayılacağını ve nihayetinde böyle bir hamlenin Kırım ile Bâb-ı Âli'nin şüphelerini kuvvetlendireceğini bildirdi. Talimat şu şekilde devam ediyordu: "Sıradan halk isyan edebilir ve kendi soylularını öldürebilir. Bu durum bizim için daha iyidir. Böylece daha az Kabardey soylusu olacak ve soyluların sonunu kendi halkı getirecek. Sonucunda yönetimimiz hiçbir şeyden sorumlu tutulamayacaktır."⁵⁷

Birkaç yıl sonra Rusya, Bâb-ı Âli'yle girilecek potansiyel bir çatışmayla ilgili daha az kaygılıydı ve oyunu kurallarına göre oynamamakta herhangi bir sakınca görmüyordu. Bu nedenle Prens G.A. Potemkin-Tavriçeski, Kafkasya'daki Rus ordusu komutanı General P.S. Potemkin'e, Rus topraklarına kaçan sıradan halka mensup kişilerin iade edilmesini talep eden Kabardey soylularını reddetmesini emretti. Bununla birlikte, generale "sıradan halkı soylulardan ayırmanın sınır hattımızın güvenliğini sağlamanın en iyi yolu" olduğunu söylemesi de prensin konuyla ilgili tam olarak ne düşündüğünü ortaya koyuyordu.⁵⁸

---

⁵⁶ A.g.e., 2:269-73, nos. 194-95; 2:298, No 212.

⁵⁷ A.g.e., 2:331, No 227; 2:321, No 223.

⁵⁸ VIA F. 52, op. 1, d. 286, pt. 3, 11. 8-10; *Kabardino-russskiye otnoşeniya*,

1780'li yıllarda hem soylular hem de sıradan halk aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yapılması için Rus yetkililere başvurmaya zorlanıyordu. 1783 yılında Kabardey soyluları, "Dnyeper nehrinden Volga nehrine kadar uzanan sınır topraklarının Yüce Komutanı" G.A. Potemkin'e bir şikâyet listesi gönderdi. Şikâyetlerin çoğu yeni değildi. Yetkililer sözlerinde durmuyor, Gürcülerin ve Ermenilerin lehine çalışıyor, topraklarını işgal ediyor ve kaçakları geri göndermiyordu. Soylular atlarını Rus savunma hattının ardında otlatma izni istiyordu. Ardından, kendi çaresizliklerini ve yönetimin bölgedeki etkisini aynı anda kabul edecek şekilde, soylular ve sıradan halk arasındaki kavgayı bitirecek bir ferman yayınlanmasını Rusya'dan özellikle talep ediyorlardı. Bu dilekçe, şartlar yerine getirildiğinde bağlılık yemini etmeyi teklif eden otuz altı soylu ve otuz sekiz *uzden* tarafından imzalanmıştı.

Aynı dönemde sıradan halk da kendi dilekçelerini temsilcilerle Rus yetkililere gönderiyordu. Temsilcilere göre sıradan halk, soyluların Rus yetkililere gönderdiği dilekçenin içeriğinden haberdar değildi, ancak soyluların kendilerine komplo kurmalarından çekiniyorlardı. Toprak sahiplerinin zulmünden korunmak istiyorlardı. Rus savunma hattının ardına yerleşmeyi ve orada toprak işlemeyi talep ediyorlardı. Çünkü onlara göre "sınır hattının bu yanında sürülecek pek fazla toprak yoktu." Dilekçe herhangi bir koşul olmadan Rus kanunlarına uymaya söz veren sıradan halk adına otuz iki temsilci tarafından imzalanmıştı.⁵⁹

Rus yönetimi soyluları ve sıradan halkı sonsuza kadar birbirine düşürmeye devam edemezdi. Bölgede Rus denetiminin artmasıyla yönetim yerli halkın iç ilişkilerine doğrudan müdahil olmaya başladı ve nihayetinde taraf olmak zorunda kaldı. 1790'larda Rus iktidarı bölgenin yönetiminde yerli soylulara güvenmenin daha uygun olacağına karar verdi. Böylece soylular yeni kurulan yerel mahkemelere ve sınır hattı mahkemelerine üye olarak seçildi. Elbette soylulara bazı imtiyazlar tanınmalıydı; Rus savunma hattını geçip atlarını otlatmalarına izin verildi. Ancak yine de tedbir elden

---

2:355, No 251.

⁵⁹ VIA F. 52, op. 1, d. 286, pt. 3, 11. 20—25; *Arhiv vneşney politiki Rossiyskoy imperii* (Sonraki dipnotlarda *AVPRI*), Kabardinskiye dela, F. 115, op. 4, d. 2.

birakılmadı. Soyluların silahsız olması ve Rus askeri birlikleri komutanı tarafından verilen özel bir geçiş kartı (bilet) taşınması gerekiyordu.⁶⁰

Sınır hattı yerleşimi Rusya'nın bölgedeki politikalarının açık bir yansımasıdır. Başlangıçta, Kafkasya'dan kaçan halk Rus kalelerinin ve sınır hattı boyunca uzanan Kazak yerleşimlerinin arasına dağıtılıyordu. Ancak yerleştikleri yeni yerlerin eski köylerine çok yakın olmasının sorun teşkil ettiği ortaya çıktı. Yerel soylular tarafından kaçakları geri almak için sınır hattındaki yerleşim yerlerine sık sık baskınlar düzenleniyordu. Din değiştiren Kalmuklarla ilgili edinilen tecrübeye dayanarak Ruslar, 1750 yılında, din değiştirenlerin sınırdan daha uzak yerlere ve Rusların arasına yerleşmek zorunda olduğuna dair bir karar açıkladı. Böylece toprağın nasıl işleneceğini öğrenebilirler ve askerlik hizmeti yapabilirlerdi. Kısa süre sonra bazıları Don ve Volga Kazaklarına, bazıları ise devlet köylüsü olarak çalışmalarını için Tambov eyaletine gönderilmeye başlandı. Bir süre sonra din değiştirenler Don ve Volga bölgelerinden de kaçtı. Çünkü bu bölge de eski yerleşimlerine yakındı. Bunun üzerine, din değiştirenlerin Orenburg eyaleti ya da Sibirya gibi daha uzak yerleşim yerlerinde iskân edilmesi tavsiye edildi.⁶¹

1762 yılında sınır hattının güvenliği daha da artırıldığında devlet, din değiştirenlerin bölgenin iskânında önemli bir rol oynaması gerektiğine hükmetti. Senato, İmparatoriçe II. Katerina'ya yazdığı bir raporda, Kızıyar bölgesinin güçlendirilmesi amacıyla yeni bir kale inşa edilmesini ve ardından bölgeye yakın zamanda Hıristiyanlığı seçen Osetlerin ve Kabardeylerin yerleştirilmesi gerektiğini yazdı. İnşa edilecek yeni kalede bir kilise olacak ve papazlardan biri Kafkasya halklarının Hıristiyanlığa inanmalarını sağlamak üzere dağ köylerine yolculuklar yapacaktı. Bununla birlikte, Gürcüler, Ermeniler ve diğer Hıristiyan halklar ipek endüstrisini ve diğer endüstrileri kurmaları için bölgeye davet edilebilirdi. Ancak bu halkların ayrı yerleşim birimlerinde ikamet etmesi ve kendi kiliselerini kurması gerekiyordu. Mozdok'a Katolikler de yerleştirilecek ve bir kilise inşa etmeleri için devlet kredisıyla destekleneceklerdi. Bu kaleye Müslümanların yerleşmesine izin verilmeyecekti.⁶²

---

⁶⁰ VIAF. 52, op. 1, d. 567, l. 42; SVP İnguşkiye dela, F. 114, op. 1

⁶¹ *Kabardino-russskiye otnoşeniya*, 2: 168-69, No 125.

⁶² RGADA Senat. F. 248, on 113, d. 1257, 11. 1, 19, 20; AVPRI Kizliarskiye

Emperyal Rusya'nın sınır hattı, Hıristiyan bir sınır hattı olarak kabul ediliyordu. Elbette, gerçek her zaman olduğu gibi idealden farklıydı. Yerleşimci nüfusunun azlığı ve kaynakların kıtlığı nedeniyle, Ruslar bölgeye binlerce serf ve devlet köylüsü getirmek ve Müslüman Tatarlar ile Budist Kalmukların yerleşimine izin vermek zorunda kaldı.⁶³

Sayısı giderek artan Rus şehirleri ve kaleleri ile yerleşimciler ve askerler nedeniyle, bölgenin geleneksel arazi yapısı da hızla değişiyordu. Elbette bu fiziksel ve çevreyle ilgili değişiklikler devletin askeri ve siyasi hedeflerinden bağımsız düşünülemezdi. 1768 yılında, General Potapov Terek'in kollarından birinin üzerine inşa edilmiş bir barajın yıkılmasını emretti. Kumuklar bu barajın suyunu sulama amaçlı kullanıyordu. Ancak barajı besleyen akarsu daha kuvvetli bir savunma sağlamak için Kızıyar kalesini çevrelemesi amacıyla yönlendirildi.⁶⁴ Kabardeyler 1740'lı yılların başında inşa edilen Mozdok'tan memnun değildi. Kalenin yıkılmasını talep ettiler, çünkü Kabardeylere göre bu kale "ağaç kestikleri ve sığırlarını otlattıkları yerin tam ortasına" kurulmuştu. Onlara göre, bölgede "kendi insanlarına ya da Majestelerine karşı, bu kalenin inşa edilmesini gerektirecek bir tehlike" yoktu.⁶⁵ Ancak Ruslar farklı düşünüyordu. Rus iktidarına göre, kalenin inşa edildiği arazi Kabardeylere ait değildi.

Yerli halk savunma hatlarının inşa edilmesinden sonra geleneksel otlaklara, ormanlara, balıkçılık alanlarına ve elbette yeni pazarlara erişmelerini keyfi şekilde kontrol eden yetkililerin ihsanına bağımlı hale geldiklerini fark etmişti. General P. S. Potemkin Kabardey köylülerin sömürülmesini ve kötü yaşam şartlarına mahkûm olmalarını kınıyor ve Rus savunma hattı nedeniyle kısıtlandıklarını ve baskı altına alındıklarını iddia eden soyluların şikâyetlerinin yalnızca bahane olduğunu düşünüyordu: "Onların baskı olarak düşündüğü şey

---

i Mozdokskiye dela, F. 118, op. 1, d. 1; *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 2:218-19, No 164.

⁶³ PSZ 22, No 16, 194, s. 388-92; N. N. Palmov, *Etyudı po istoriy privoljskih kalmıkov 17 i 18 veka*, 5 pts. (Astrahan, 1926-32), pt. 5, s. 6.

⁶⁴ İ.A. Güldenştedt, *Geografiçeskoye i statistiçeskoye opisaniye Gruzii i Kavkaza* (St. Peterburg, 1809), s. 4.

⁶⁵ *Kabardino-ruskiye otnoşeniya*, 1:113, No 99 .

aslında ordumuzun, bu soyluların insanlık dışı davranışlarının önüne geçmesi için yaptıklarıdır.”⁶⁶ Generalin Rus serfleriyle ilgili de aynı düşünceye sahip olup olmadığı merak konusudur.

Yeni ilhak edilmiş topraklar uzun süre boş kalmıyordu. Gelen emirler, Novorossisk eyaletindeki örneğin izlenmesini ve savunma hattının gerisindeki toprakların bölüştürülmesini söylüyordu.⁶⁷ Bazıları Terek nehri boyunca uzanan toprakların çiftçilik, bağcılık ve ipek üretimi için kullanılmasını öneriyordu.⁶⁸

Mozdok'un çevresindeki topraklar Kazaklara, Rusya'dan gelen yerleşimcilere ve Kafkasya'dan kaçan kaçaklara dağıtıldı.⁶⁹ Zamanla yeni ilhak edilen toprakların dönüştürülme işlemi tamamlandı. Bu topraklar yerli halkın *ortak* mülkiyetindeki *otlak topraklar* olmaktan çıktı ve Rusların *bireysel* mülkiyetindeki *ekilebilir topraklara* dönüştürüldü. Önceden tehlikeli olan sınır hattı imparatorluğun güvenli sınır topraklarına dönüştürüldü. Kafkasya'nın kolonileştirilmesi başlamıştı.

Sonuç

Moskova'nın Kuzey Kafkasya'ya ilk kez geldiği 1550'den itibaren, yalnızca 250 yıl içinde bölge kaçınılmaz bir şekilde yavaş yavaş değişti. Ruslar önceden göçebe ve yarı göçebelerin yaşadığı geniş bozkırlarda ve ovalarda pek çok kale, yerleşim yeri ve şehir inşa etti. Tüm bunlar imparatorluğun sınır topraklarını koruyan kesintisiz bir savunma hattı oluşturuyordu. İnşa edilen Rus kalelerinde ve şehirlerinde imparatorluğun iç kesimlerinden gelen Rus yerleşimciler ile Kafkasya'dan gelen, ancak Rus olmayan göçmenler yaşıyordu. Bazıları kendi istekleriyle bölgeye gelmiş, bazıları ise imparatorluğun uzak yerlerinden buraya sürülmüştü. Sınır hattı yerleşimlerinde yaşayanların çoğu Kazaktı ya da düzenli orduya mensuptu. Bazıları tacir, zanaatkar ve köylüydü. Meslekleri etnik kökenlerinden kolayca ayrılmazdı. Rus ve Ukraynalılar çoğunlukla askerdi. Gürcüler ve

---

⁶⁶ A.g.e., 2:361, No 256.

⁶⁷ A.g.e., 2:355, No 251.

⁶⁸ A.g.e., 2:257-84, No 189.

⁶⁹ A.g.e., 2:255-56, No 188; *Don i Stepnoye Predkavkaze, 18-pervaya polovina 19 v. Zaseleniye i hozyaystvo* (Rostov na Donu, 1977), s. 61.

Ermeniler ticaret ve zanaatla uğraşıyordu. Yeni din değiştirenler ya askere yazılıyor (Kabardeyler, Kumuklar, Nogaylar v.d.) ya da toprakla uğraşıyordu (Osetler). Önceden çayır ve otlak olarak kullanılan topraklar ekilebilir arazilere dönüştürüldü. Kendi kendine yetecek şekilde yapılan tarımın yerini kâr amacı güden tarım, ipek plantasyonları ve üzüm bağları aldı. Maden ve fabrika inşa etmek için çalışmalar yapıldı. Yerel tüccarlar Gürcistan ve Azerbaycan'daki geleneksel ticaret merkezlerine gitmektense, Rusya'nın Kızılyar ve Astrahan şehirlerine daha sık uğrar oldu. Farklı yerel anadilleri duymak hala mümkündü, ancak Rusça, kaçınılmaz şekilde, Türkçenin yerini alarak gittikçe bölgenin yeni ortak dili olmaya başladı.

Kuzey Amerika'nın kolonizasyon sürecinden farklı olarak, Rusya'nın 19. yüzyıl başındaki askeri zaferlerinden önce Kuzey Kafkasya'da "ara zemin" çok dardı.⁷⁰

Bölgeye yeni gelenlerin bazı yerel etkilere maruz kalmalarına karşılık (gelenekler, giysiler, dilsel ödünç almalar), aynı durum yerli halk için geçerli değildi. Çoğu Müslüman olan yerel halkın gündelik yaşantısındaki İslam etkisini azaltmak kolay değildi. Bölgeye yeni gelenlerle yerel halk arasında siyasi, dini, sosyal ve ekonomik açıdan sınırlar açıkça çizilmmişti. İsteyen Rus kontrolünün dışında ve kendi yerli toplumunun içinde kalabilirdi, ancak bu kişinin Rusya'ya bağımlılığı, imparatora sadakat yemini etmekten biraz daha yüksek bir seviyede olurdu. Ya da isteyen Rus sınırının ardında yerleşerek Rus tebaası olmayı seçebilir, askerlik görevini yerine getirebilir ya da devlet köylüsü olabilir ve Hıristiyanlığa geçebilirdi. Rusya'nın insanları imparatorluğun içine alma şartı bu yöndeydi ve her ikisi arasında çok az ortak zemin vardı.

Moskova'nın bölgedeki varlığı, en baştan itibaren yerli halkın siyasi sadakatini sağlamak gibi tek bir kaygıyla belirlenmişti. Rus siyaset retoriğinde bu sadakat, yerlilerin Rus hükümdarına bağlılık yemini etmesiyle sağlanmış oluyordu. Ancak yerli halkı Moskova'nın tebaası olarak tanımlayan resmi devlet söylemi ve çara bağlılık yeminini bir tür ayın olarak sunan kendini abartma siyaseti gerçeklikle çatışıyordu.

---

⁷⁰ "Ara zemin" tezini, Richard White şu kitabında işlemiştir: *The Middle Ground* (bkz. dipnot 46). Bu kavram Kuzey Kafkasya'ya ise Thomas Barrett'in "Lines of Uncertainty: The Frontiers of the North Caucasus" s. 589-601 (dipnot 5) adlı makalesinde uygulanmıştır.

Gerçekte yerli halkın sadakati yalnızca sembolik olarak sağlanabiliyor, bu sadakat de kırılğan bir ödül ve ödeme sistemiyle sürekli kılınabiliyordu. Bu yaklaşım, yerel soyluların ödülünden faydalanarak işbirliği yapmalarını ve sadakatlerinin güvence altına alınmasını amaçlıyordu. Ancak bu amaçların başarıya ulaştığı örnekler azdı. Rus yönetimi bölgedeki soyluların beklentilerini karşılamak amacıyla yıllık ödemeler yapıyor, ödüller veriyor ya da önemli bir saygı ölçütü olarak yorumlanabilecek bağışlar gönderiyordu.

Ayrıca Ruslar soylulara, rakiplerine karşı işbirliği yapmayı öneriyordu. Osmanlılar ve İranlılar daha çekici “paket teklifler” önerdiğinde ise yerel soylular “sadakatlerini” değiştirmeye her zaman hazır oluyordu. Moskova genellikle söz verdiği ödemeleri yapamıyordu, yerli halkın beklentilerini karşılamıyordu ya da Osmanlı ve İranlıların tekliflerinden çok da küçük ölçekli teklifler yapıyordu. Bu nedenle yerli halkın sadakati değışkendi.

Yerel soylular arasında, tarafların tümü için yıkıcı olan ve bitip tükenmek bilmeyen çatışmalar Rusya'nın bölgede yayılmasını olukça kolaylaştırdı. Pek çok yerel soylu kendi topraklarına Rusları davet edip kale inşa edilmesini istedi. Böylece kendi çıkarlarını savunabileceklerini düşündüler. Ancak zamanla kendi siyasi özgürlüklerinin kısıtlandığını, topraklarının ellerinden alındığını ve geleneksel adaletin inkâr edildiğini gördüklerinde artık çok geçti. Yerel soylulardan bazılarının, isteksiz de olsalar Rus yetkilileriyle iş birliğine devam etmekten başka seçenekleri yoktu. Bazıları ise Rusların yayılmasına karşı çıkmak için kendilerini kararlılıkla Osmanlı müttefikliğine adadı.

Bu dönemde Ruslar soylular ve sıradan halk arasına bir sınır çekti. Bilinçli bir politika izleyerek “böl ve yönet” ilkesini toplumsal olarak hayata geçirdi. Soyluları kendi yanına çekmektense, geleneksel gelir ve emek kaynaklarından mahrum bırakarak onları zayıflatmayı amaçladı. Bu politika nispeten başarılı da oldu. Soylulara karşı pek çok ayaklanma çıktı. Ayrıca soylular Rus yönetimine çağrıda bulunarak, kendileriyle halkları ve Rusya'ya kaçanlar arasına nifak sokulmamasını talep etti.

“Elitlerin dostluğunu kazanmak” kolonyalizm çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu kavramın Rusya'nın imparatorluk politikalarının çekirdeği olduğu düşünülür. Ancak bu, Rusların uyguladığı stratejinin yalnızca bir ayağıydı. Stratejinin aynı önemdeki diğer ayağı ise “sıradan halkın dostluğunu kazanmak”tı. Yetkililer yerli

sıradan halkı soylularından kaçmaları ve Rusya'ya yerleşmeleri için teşvik ediyordu. Bu politika yerli halk arasındaki sosyal uçurumun kaçınılmaz olarak daha da derinleşmesine neden oldu. Bu durum, kolonileştirme bağlamında yerli toplumun içindeki sosyal çatışma kaynağının genellikle dışarıdan müdahale eden bir unsurla tanımlanmasını sağladı. Bu çerçevede müdahale Rus yönetiminin bilinçli olarak izlediği bir politikaydı. Her iki politikanın sonucu (soylulara maddi yardım teklif etmek ve sıradan halkla iyi geçinmek) aynı kapıya çıkıyordu. Hem sıradan halk hem de soylular Rusya imparatorluk yetkililerine gittikçe daha bağımlı hale geldiler.

Çatışma hattını geçip sınırın ardındaki Rus topraklarına yerleşmeyi seçenlere cömert teşvikler ve ödüller sağlandı. Sınırı geçenlerden bazıları orduya katıldı. Bazıları toprak sürmek için yerleşik hayata geçti. Ancak hepsi her şeyden önce çok önemli bir ritüeli yerine getirmek zorundaydı: Hıristiyanlığa geçmek. Devletin gözünde bu yalnızca dini bir dönüşüm değildi. Din değiştirenlerin kısa süre sonra kendi dillerini ve geleneklerini terk ederek Rus diline ve geleneklerine geçeceğini varsayıyordu. Hıristiyanlığın kabul edilmesi asimilasyonla eşdeğer tutuluyordu. Bu, yerli halkın Ruslaşması için yerine getirilmesi gereken tek şarttı.

Böyle bir sonuç iktidar tarafından geleneksel olarak desteklenmesine rağmen, yerli halkın Rus topraklarına kabul edilmesi ve Hıristiyanlaştırma politikası yerel soyluları da düşmana dönüştürmek anlamına geliyordu. Bu durum Rus iktidarının bölgede barış ve güvenliği tesis etme amacına uymuyordu. Bu politikanın alternatifi, soyluların kızgınlıklarını yatıştırmak ve işbirliği yapmalarını sağlamak için kaçakları kabul etmemek ve iade etmektir. Ancak yerel yetkililer için kaçakların iadesi ucuz emek kaynağının engellenmesi ve orduya alınacak yeni askerlerden mahrum kalınması anlamına geliyordu. Rus iktidarı için ise bu durum Hıristiyanlığa geçecek daha az kişi demektir.

Bu gerilimin etkisi Rus yönetiminin bölgedeki politikalarında sürekli görüldü ve üstesinden kolaylıkla gelinemedi. 17. yüzyıl boyunca Rusya yönetimi bu iki yaklaşımı dengelemeye çalıştı. Hediyeyle yatıştırdığı soyluların şikâyetlerini görmezden geldi. 18. yüzyılda kaçakların sayısı arttığında da iktidar görevlileri durumu değiştirmek için bir şey yapmadı. Rusya askeri varlığının artmasıyla ve Rus sınır hattının daha

az dayanıklı hale gelmesiyle, hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerin konuyla ilgili çözüm bulma konusunda çok hazırlıklı olmadığı ortaya çıktı. “Din değiştirme” ve “böl ve yönet” politikalarının yerel soyluları Osmanlı İmparatorluğu'nun kucağına ittiği anlaşıldığında Rus yönetimi konuyu yeniden düşünmeye karar verdi. Böylece II. Katerina, yayınladığı fermanla kaçakların iade edilmesine dair yerel soyluların taleplerini kabul etti. Bundan sonra bile bölgedeki Rus yetkililerin söz ve eylemleri imparatoriçenin fermanıyla her zaman aynı yönde olmadı.

Sınır hattındaki istikrarın soyluların dostluğunu kazanarak sağlanabileceği ortadayken, Rus yönetimi sorunu Kafkasya'dan gelenleri topraklarına kabul edip dinlerini değiştirerek çözmeyi tercih etti. Rus iktidarı bu sorunla dönem boyunca karşılaşmaya devam etti. Ancak 18. yüzyılda sorun kavramsallaştırıldı ve Aydınlanma çerçevesinde ifade edilmeye başlandı. Yetkililere göre Rusya'nın kaderi, ayrılamaz iki kavram olan Hıristiyanlığın ve medeniyetin ışığını yerli halka götürmekti. Hıristiyanlık ve Aydınlanma kavramları Rusya'nın Kafkasya'da izlediği politikalar için uygun açıklamaları sağlıyordu ve bölgenin kolonileştirilmesinde çok kullanışlı meşruiyet kaynaklarıydı.

Sonuçta Kuzey Kafkasya İslam'la Hıristiyanlığın karşılaştığı dini bir sınır hattına dönüştü. İslam dünyasına komşu geniş ölçekli ve dayanıklı bu sınır hattı, 19. yüzyıldan önceki dönemde, Avrupalı kolonyal güçlerinkinden farklı olan Rus kolonileştirme deneyiminin belki de en ayırt edici özelliğiydi. Yeni Dünya'dan Güney Afrika'ya kadar Avrupalılar, yerleşimciler tarafından kolayca bir kenara itilebilen çok tanrılı dinlere inanan yerli halklarla karşı karşıya geldi. Yalnızca Asya'nın bir bölümünde, özellikle de Hindistan'da Britanyalılar kökleri derine inen ve iyi örgütlenmiş bir din olan İslam'la karşılaşmıştı. Ancak ne Britanyalı özel müteşebbislerin ne de Britanya yönetiminin Hindistan'a Britanyalı kolonistleri iskân etme planı yoktu.⁷¹ Rusya'nın deneyiminde ise her iki özellik aynı anda görülüyordu: Halkının İslam'a inandığı muazzam bir sınır hattı ve Müslümanların çoğunlukta olduğu

---

⁷¹ Patrick Wolfe yerleşimci kolonisi (Avustralya) ve yerleşimci olmayan koloni (Hindistan) arasındaki önemli ayrıma şu eserde dikkat çekmektedir: “History and Imperialism: A Century of Theory, from Marx to Postcolonialism” *American Historical Review* 102, No 2 (1997): 418-19.

yerlere Hıristiyan yerleşimcileri iskân etmek. Bu özellikler kolonileştirmenin ortaya çıkardığı çatışmaya din faktörünü doğrudan eklemek anlamına geliyordu.

Elbette Hıristiyan Avrupa'nın dini bir sınır hattı sayılan, İslam dünyasıyla karşılaştığı bir bölge daha vardı. Ancak Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı'yla yüzyıllarca paylaştığı bu sınır hattının dinamikleri Rusya'nın güneydeki sınır hattının dinamiklerinden oldukça farklıydı. Habsburglar kendilerinden önce İspanya hanedanlarının yaptığı gibi, Müslümanların işgalindeki geleneksel Hıristiyan topraklarını yeniden fethederek bir tür "reconquista"ya kalkıştı. Ruslar da, elbette herhangi bir meşruiyet olmadan, Müslümanların elinde bulundurduğu toprakların işgalini haklı göstermek için aynı argümanı kullandı.

İran, Osmanlı ve Rusya imparatorluklarının çevresinde uzun süre bir sınır hattı bölgesi olarak kalan Kuzey Kafkasya, zamanla Rusya'nın sınır topraklarına dönüştü. Kısa süreli üstünlüklerini vurgulamak üzere Kafkasya'ya bazı durumlarda sınır ötesi birlikleri gönderen İranlılar ile İstanbul'a vergi ve köle akışını sürdürmek için ara sıra askeri sefer düzenleyen Osmanlıların aksine Rusya yönetimi bölgeyi sistematik olarak kolonileştirdi. Pek çok kaleye asker yerleştirdi, yeni kurulan şehirlere bürokratlarını, tacirlerini ve din adamlarını gönderdi, yeni yerleşimcileri toprağı işlemeye teşvik etti. Ancak yönetimin bölgenin kolonileştirilmesini ve Hıristiyanlığı birbirine bağlayan politikaları yerli halkın son tahlilde İslam'a yönelmesine neden oldu. Rusya yönetimi bir yandan bölgenin coğrafyasına karşı yürüttüğü savaşı kazanırken, diğer yandan halkına açtığı savaşı kaybediyordu. Yerli halk İslam'ın sancağı altında yürümeyi öğrenecekti. Bu, direnişin hem aracı hem de hedefi oldu. Gelecekteki çatışma katları da açıkça çizildi.